

Nu de fysieke en sociale grenzen van Den Haag knellen, presenteert *Haagse Patronen – Werken aan wederkerigheid* een ‘grensverleggende’ visie van het Atelier Rijksbouwmeester, de gemeente Den Haag en het Rijksvastgoedbedrijf. De alliantie introduceert een fundamenteel nieuwe werkwijze: werken op basis van wederkerigheid. Dit gaat verder dan een zakelijke uitruil; het is een bewuste keuze om elkaars belangen vanaf het begin te omarmen. Wanneer grote instituten zich werkelijk wortelen in de wijken en als gelijkwaardige partners optrekken met de burger, ontstaat een gezonde leefomgeving voor iedereen.

Het Stadsatelier Den Haag legde in twee jaar tijd de stevige basis voor deze nieuwe samenwerking. Gedreven door de meerwaarde van ieders expertise en verantwoordelijkheden fungeerde dit partnerschap als een open vrijplaats voor de stad van morgen. Gesterkt door brede bestuurlijke steun vormt de inhoud van dit boek dan ook hét onmisbare kompas voor een veerkrachtig stedelijk ecosysteem op een gedeeld, landschappelijk fundament.

Den Haag

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

CRa

College van
Rijksbouwmeester
& Rijksadviseurs

Haagse patronen

Werken aan wederkerigheid

Stadsatelier Den Haag is een samenwerking van:

Gemeente Den Haag

Rijksvastgoedbedrijf

College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs

Inhoudsopgave

4	Inleiding
6	Haagse patronen Werken aan wederkerigheid
17	Treshold of powers
41	Deelonderzoeken
42	Cultuurhistorisch onderzoek: open en gesloten Den Haag
48	De kernwaarden van (regio) Den Haag
56	Toekomstige Haagse stemmen
58	Gradaties van toegankelijkheid
62	De Atlas rijksgebouwen en buitenruimten
70	Landschap als drager
75	Testcasussen
76	Matchmaking in de duinen: ontwikkelagenda Waalsdorp
80	World Forum-gebied: van eilanden naar geïntegreerde campus
84	Beatrixlaan: samen bouwen aan een levendig stadsdeel
88	Rijnstraat 8: wederkerigheid op straatniveau
94	Radicale empathie
107	Nawoord
108	Colofon

Haagse patronen

Werken aan wederkerigheid

Stadsatelier Den Haag is een samenwerking van:
Gemeente Den Haag
Rijksvastgoedbedrijf
College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs

Inleiding

Vredespaleis Den Haag, 2026, foto: Riccardo De Vecchi

Haagse Patronen. Werken aan wederkerigheid presenteert de gezamenlijke visie van het Atelier Rijksbouwmeester, de gemeente Den Haag en het Rijksvastgoedbedrijf op de toekomst van de stad Den Haag. Onder de vlag van het Stadsatelier Den Haag werkte deze alliantie de afgelopen twee jaar aan een gedeeld narratief. De centrale vraag was: vanuit welke visie bouwen we aan een stad die ruimte biedt aan een open samenleving?

De stip op de horizon was het jaar 2099, het 200-jarig jubileum van de eerste Vredesconferentie en de komst van het Vredespaleis. Voor een stad die Vrede en Recht in haar wapenspreuk draagt, was dit het ideale richtpunt om de volgende twee vragen te verkennen: Hoe kunnen de Rijksoverheid en internationale organisaties hun gebouwen en grond gebruiken om de stad veerkrachtiger te maken? En wat betekent de aanwezigheid van al die (wereld)politiek voor de ‘gewone’ Hagenaar, nu en over zeventig jaar?

Juist nu de druk op de ruimte toeneemt, groeit de noodzaak om fundamenteel anders samen te werken: op basis van wederkerigheid. Dat gaat verder dan een zakelijke uitruil; het is een bewuste keuze om elkaars belangen vanaf het begin te omarmen.

Via acht deelonderzoeken legden ontwerpers, historici en soms bewoners hiervoor de bouwstenen. Deze kennis vormde de basis voor het hoofdessay, waarin de urgentie van werken aan wederkerigheid centraal staat. De samenvattingen van de deelonderzoeken verdiepen de thematiek met onder meer een scherpe analyse van eeuwenoude Haagse patronen en begrippen als openheid en geslotenheid. Dit leidt tot een pleidooi voor een ruimtelijke omslag waarin de stabiele patronen van de ondergrond en meerstemmigheid de koers bepalen. Een narratieve kaart door Nadia Nena dient als aanzet voor een gesprek over wederkerigheid. Dit proces vraagt om radicale empathie: het écht luisteren naar en begrijpen van alle stemmen van een plek – zowel van de gemeenschap als van het landschap en de cultuurhistorie.

Als praktische vertaling landen de theoretische inzichten direct in de praktijk via vier concrete testcasussen. Het Stadsatelier onderzocht de realiteit in Waalsdorp, rond het World Forum, aan de Beatrixlaan en bij Rijnstraat 8. Deze casussen bewijzen de kansen van wederkerigheid en leveren het instrumentarium voor de praktijk.

Dit document fungeert als kompas. Gesterkt door brede bestuurlijke steun vormen de hier gepresenteerde patronen het nieuwe ijkpunt voor de stad van morgen: een veerkrachtig ecosysteem op een gedeeld, landschappelijk fundament.

Haagse patronen

Werken aan wederkerigheid

Den Haag staat op een kruispunt. Als wereldstad van Vrede en Recht draagt de stad een betekenisvolle belofte uit: elke dag bouwen duizenden mensen hier aan een rechtvaardige wereld. Deze ambitie is diep geworteld in de stad, van het Binnenhof tot de internationale hoven. Dat biedt kansen om die mondiale idealen fysiek te verankeren in de stad, juist daar waar het er het meest toe doet: in de Haagse straten en wijken.

Echte openheid begint bij een nieuwe grondhouding. Waar hekken en camera's nu nog vaak het straatbeeld dicteren, vraagt een groeiende stad om een basis van vertrouwen en verbinding. Om dat voor elkaar te krijgen is een cultuuromslag nodig, waarbij wederkerigheid het leidende principe wordt tussen de stad, het Rijk en de internationale gemeenschap. Dit is geen simpel proces van 'voor wat, hoort wat', maar een actieve vorm van maatschappelijke lenigheid. Het nodigt het Rijk en de internationale gemeenschap uit tot een fundamentele gewetensvraag: hoe kan hun aanwezigheid de stad in positieve zin versterken? Door fysiek en sociaal te bouwen aan een omgeving die net zo open is als de idealen waar de stad voor staat, komt de titel Vrede en Recht echt tot leven. Zo groeit Den Haag uit tot een stad waar vrijheid niet achter een hek verscholen zit, maar een werkelijke ervaring is voor bewoners en bezoekers.

De paradox van de beveiligde stad

De muren van de Haagse instituten ademen de ambitie van een betere wereld, maar in de praktijk schuurt die belofte met de dagelijkse werkelijkheid. Waar internationale belangen vragen om beveiliging, vraagt de stad om nabijheid. In het onderzoek *Open en Gesloten* legt Crimson Architectural Historians & Urbanists een scherpe paradox bloot: terwijl instituten de waarden van een open samenleving uitdragen, creëren ze in hun huisvesting juist een steeds geslotener stad.¹ De roep om veiligheid vertaalt zich op straat in een defensieve laag van poortjes, camera's en meters-hoge hekken. Het Binnenhof met zijn publieke toegankelijkheid staat symbool voor onze open democratie en dat hebben we te verdedigen. Architectuurhistoricus Marinke Steenhuis stelt daarom de prikkelende vraag hoe Den Haag haar titel van stad van Vrede en Recht echt diep kan laten wortelen, voorbij de muren van de

Eisenhowerlaan Den Haag tussen Europol en Statenkwartier, 2026, foto: Riccardo De Vecchi

'Het mooiste dorp van Europa' – Jachtkasteel op de kop van het woud, met de Haagse beek als voeding. De Hofvijver gezien vanaf het Doelenterrein, 1567, Collectie Haags Historisch Museum, Den Haag

instituten. In haar lezing *Kernwaarden van de (regio) Den Haag* nodigt zij het Rijk, de instituten en de gemeente uit om de sociale en culturele impact hiervan op de hele stad centraal te stellen.² Den Haag is immers geen homogene stad, maar een mozaïek van ‘dorpen’ en subculturen: van de ambtelijke hofcultuur tot de visserscultuur aan de kust, en van internationale enclaves tot de vitale, multiculturele woonwijken.

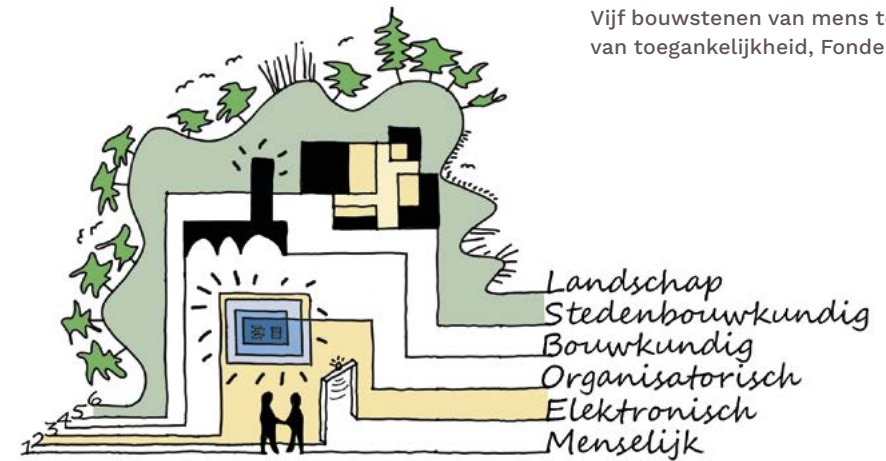
Meerstemmigheid als ruimtelijke opgave

Deze gelaagdheid vraagt volgens Steenhuis niet om één glad-gestreaken marketingverhaal, maar om een ruimtelijke en culturele opgave. Profilering gaat over het maken van bewuste keuzes: wat wil je op welke plek versterken? Juist door de meerstemmigheid van de stad – de dialoog tussen al die verschillende culturen en gebruikers – te benutten, kunnen er scherpere keuzes worden gemaakt. Het uiteindelijke doel is een samenspel waarbij de wereldwijde missie van de instituten de lokale gemeenschap niet langer buitensluit, maar zichtbaar versterkt.

Lange tijd konden de stad en de wereldpolitiek naast elkaar bestaan, maar door de toenemende druk op de ruimte wordt deze afstand onhoudbaar. Het vitaal houden van de publieke ruimte is daarbij van groot belang. Volgens filosoof Hannah Arendt is een levendige publieke sfeer namelijk essentieel voor de vrijheid; het is de plek waar bewoners als unieke individuen verschijnen en de stad gezamenlijk vormgeven.³ Hoewel het onderzoek *Gradaties van toegankelijkheid* van Fondere architects waarschuwt dat de burger soms nog te veel als ‘object’ in plaats van als actieve partner wordt benaderd, liggen de kansen voor verbetering voor het oprapen.⁴ Wanneer bewoners hun invloed op de omgeving verliezen, groeit de afstand tot de instituten, maar dit proces is omkeerbaar. Door te kiezen voor een slim ontwerp met duidelijke zones, open zichtlijnen en een doordachte functiemenging, gaan veiligheid en publieke openheid moeiteloos samen. In deze nieuwe opzet is de burger geen buitenstaander, maar de onmisbare schakel in de stad van Vrede en Recht.

Ontwerpen aan een beter evenwicht

De democratie bloeit juist daar waar verschillende stemmen samenkomen. Er is wel werk aan de winkel. Het onderzoek *De atlas rijksgebouwen en buitenruimten* van ZUS en Baltussen – Van Schaik wijst op een zorgwekkende trend: rijksgebouwen worden groter, terwijl de publieke buitenruimte juist compacter wordt.⁵ In plaats van een verbindend weefsel dreigt een stad van barrières te ontstaan, waar de auto vaker voorrang krijgt dan de mens. Om Den Haag “één stad” te laten zijn – zoals burgemeester Van Zanen bepleit – is een ademende omgeving met menselijk maat nodig. Een stad die niet knelt, maar uitnodigt tot dialoog.

Tegelijkertijd is een goede beveiliging van mensen en gebouwen ook noodzaak. Binnen de overheid en internationale organisaties wordt immers gewerkt met zeer gevoelige informatie en personen die strikte bescherming nodig hebben. Dat dit veiligheidsbelang terecht is, staat buiten twijfel. De kernvraag is daarom hoe deze behoefte kan harmoniëren met de ambitie van een open, ademende stad die voor alle burgers toegankelijk blijft. Zoals het onderzoek *Open en Gesloten* concludeert, kunnen zowel een naïeve openheid als een rigide, defensieve geslotenheid de democratische idealen uithollen.⁶ Het waarborgen van een vrije samenleving vraagt daarom om een precair evenwicht tussen bescherming en toegankelijkheid.

Dit evenwicht kan bijvoorbeeld vorm krijgen in de overgang tussen gebouw en straat of door het vergroten van natuurwaarde. Gastvrijheid kan klein beginnen, met de toevoeging van een publiek toilet of een uitnodigende balie, maar kan ook groter worden door de begane grond te transformeren tot een ontmoetingsruimte met een stedelijke bestemming. Het zijn voorbeelden van hoe een soms weinig opvallende, maar effectieve aanpak verandert hoe mensen de ruimte beleven: de harde grens maakt plaats voor een gastvrije zone.

Van technocratie naar menselijke beleving

Om het precaire evenwicht tussen openheid en veiligheid in de praktijk te brengen, zet het Stadsatelier een beweging in gang die vertrekt vanuit een nieuwe grondhouding. Het moment voor deze verandering is nu: de komende decennia ondergaat Den Haag een enorme transformatie door de energietransitie, vergroening en een groeiende en vergrijzende bevolkingssamenstelling. De groeiende schaarste aan ruimte dwingt tot scherpe keuzes om woningnood en sociale ongelijkheid effectief aan te pakken. Met de *Omgevingsvisie 2050* is de eerste stap naar een nieuw verhaal al gezet: Den Haag als een groene metropool aan zee, waar iedereen zich thuis voelt.⁷

Op de oude voet verder gaan volstaat niet, met zo'n toekomst-beeld in het vizier. Terwijl de stad een aantrekkelijke plek moet blijven voor belangrijke instituten en hun specifieke ecosystemen, rijst de vraag hoe Den Haag deze organisaties kan behouden zonder de leefbaarheid voor haar burgers op te geven. Het antwoord ligt volgens Steenhuis in het doorbreken van diepgewortelde patronen.⁸ De Haagse geschiedenis wordt gekenmerkt door een machtsspel waarbij het Rijk vaak het speelveld bepaalt en de burger en de gemeente in een afhankelijke positie belandt. Dit leidt tot een technocratisch proces van snelle sloop en nieuwbouw waarin de ziel van de stad verloren gaat. Haar conclusie is helder: we moeten niet langer ontwerpen vanuit kille vierkante meters, maar vanuit waarden, historische patronen en menselijke beleving.

Werken aan wederkerigheid

Het Stadsatelier stelt een werkwijze voor van wederkerigheid. Dit gaat verder dan een zakelijke uitruil; het is een bewuste keuze om elkaars belangen vanaf het eerste moment te omarmen. Door belangen als veiligheid, leefbaarheid en lokale identiteit niet tegenover elkaar te zetten, maar juist te verbinden, ontstaat er ruimte voor vernieuwing.

Elke stap in de stad is een kans om bij te dragen aan een ademende en menselijke omgeving. Dit begint bij het besef dat vastgoedbezit of ‘macht’ een verantwoordelijkheid voor de hele stad met zich meebrengt. De aanwezigheid van grote instituten biedt een waardevolle kans om de stad als geheel te versterken. Wederkerigheid bloeit daar waar de overheid en de burger samen optrekken als gelijkwaardige partners op een gedeeld fundament. Zo bouwen we niet alleen aan gebouwen, maar aan een verbonden gemeenschap waarin iedereen zich gekend voelt.

Het Rijk heeft de slagkracht om de stad open te breken, mits hij zijn vastgoed slim inzet en haar 100.000 medewerkers meeneemt

Hoofdoel gradaties van toegankelijkheid – Het gebouw verwelkomt burgers en fungeert met zijn openbare ruimtes als een uitnodigende vitrine van en voor de samenleving, Fondere architects

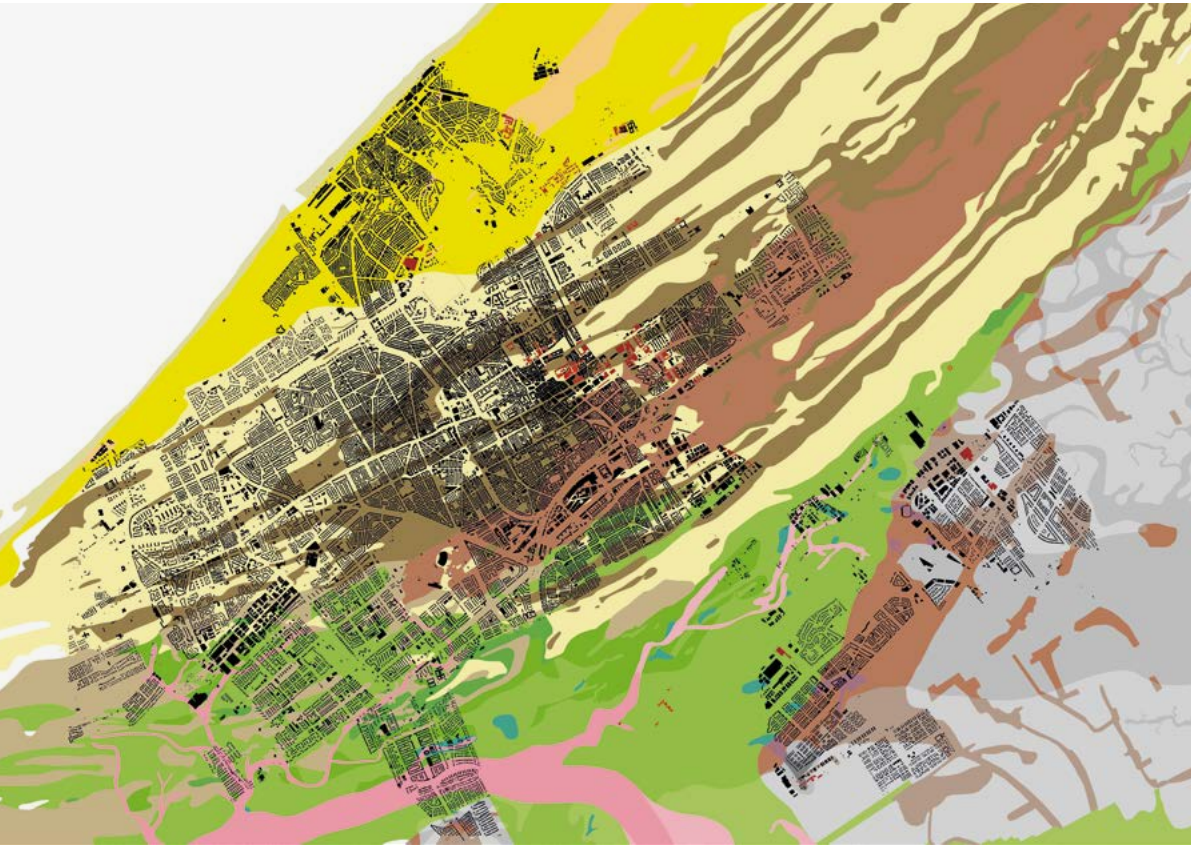

in een nieuwe koers. Internationale instituten verlaten hun ivoren torens en wortelen in de Haagse wijken. De stad durft de regie te nemen en duidelijke kaders te stellen aan wie ruimte wil gebruiken. Alle spelers erkennen de onderlinge afhankelijkheid. Het Rijk en de internationale organisaties functioneren beter in een veerkrachtige, pluriforme stad. Andersom heeft de stad baat bij de werkgelegenheid en het prestige van deze instituten. Het resultaat is geen stad vol eilanden, maar een volwaardig en divers ecosysteem.

Het landschap als gedeeld fundament van een wederkerige stad

Het nieuwe verhaal voor Den Haag krijgt pas werkelijk diepte wanneer we de huidige dynamiek tussen stad en macht herijken aan de hand van de fysieke wortels van de stad. Hierbij fungeert het landschap niet slechts als decor, maar als een natuurlijk moreel en historisch fundament. Een ministerie of tribunaal is geen solitaire ‘asset’, maar een publiek gebaar dat geworteld is in de Haagse bodem. Het Rijk en de internationale organisaties moeten hun positie als ‘gast’ herwaarderen: niet langer als passanten in een kantoorpand, maar als wezenlijk onderdeel van

Kaart regio Den Haag met structuur van geologische lagen zoals zand en veen, bebouwing en gebouwen van De Staat, Gemeente Den Haag

een eeuwenoud landschappelijk en cultureel systeem en met een gedeelde zorg voor de ‘lange lijnen’ van Den Haag. Zo *zijn* zij – met de Staten-Generaal als historisch anker – onlosmakelijk onderdeel van het Haagse stadsleven.

De identiteit van Den Haag rust overigens al op de onlosmakelijke band tussen het natuurlijke landschap en de internationale rechtstadsfunctie. Zoals het onderzoek *Landschap als drager*⁹ illustreert, dicteert de historisch de ondergrond en het watersysteem de locatie van ons bestuurlijke centrum. Het is geen toeval dat instituten zich vestigden op de draagkrachtige strandwallen. Het Binnenhof is hiervan het ultieme archetype: een veilige enclave op de zandgronden, strategisch gesitueerd aan de Haagse Beek. Waar stad en Rijk tot het midden van de twintigste eeuw bouwden in harmonie met deze landschappelijke patronen, is met de aanleg van grootschalige infrastructuur en het bouwen op kwetsbare ondergrond de voeling met de ondergrond verdwenen. Het leidend maken van de natuurlijke historie dwingt tot het vormen van een langetermijnvisie die de korte cyclus van de vastgoedmarkt overstijgt.

Membraanplekken: beschermen en verbinden

Het landschap biedt de ultieme les in grensvorming: de kustlijn als een natuurlijk membraan. De kust heeft een grens die zowel omkadert

Het Atrium van het Stadhuis Den Haag als membraanplek – Het Grondwetfestival, 2014, Haags Gemeente-archief

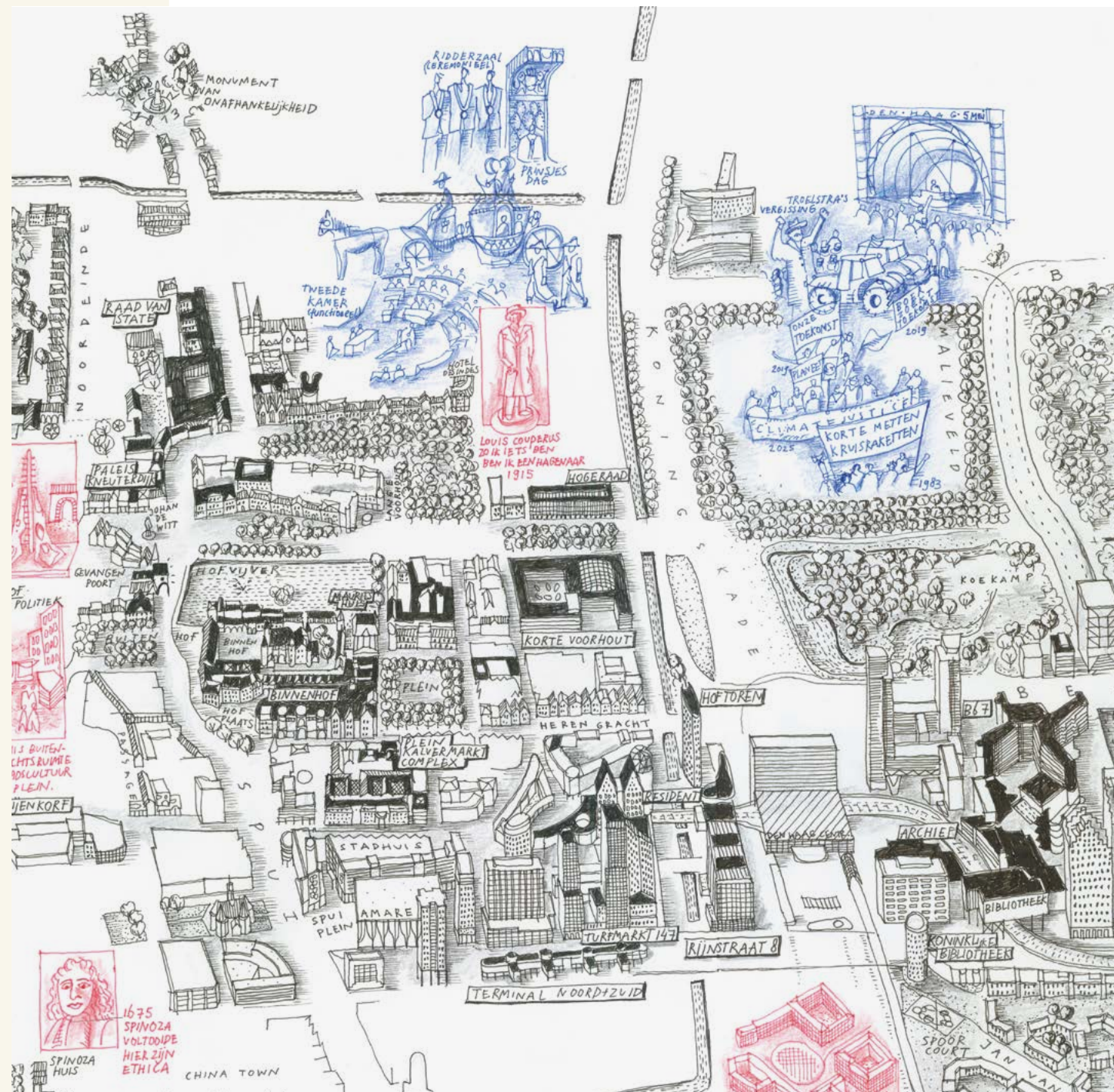

Collage onderdoorgang en plint Rijnstraat 8, gezien vanuit de Oranjevuitensingel. Dit kan een plek worden waar burger en overheid tot elkaar komen. Dit vraagt om vergroening van de entreegebieden in de flanken en verzachtende materialisatie. ZUS en Baltussen – Van Schaik

als genereus is. Vanwege wind, storm, stroming en de stijging van de zeespiegel is hij ook kwetsbaar. Juist deze zone waar het water komt en gaat en duinen langzaam in de tijd verschuiven, vormt ook een heel vruchtbare plek, rijk aan biodiversiteit en dynamiek. Dit overgangsgebied is tegelijkertijd poreus en beschermend. De toekomst van Den Haag vraagt om een vergelijkbare ‘porositeit’: ‘membraanplekken’ waar met een gradatie aan overgangsgebieden, van openbaar, semi-publiek naar privaat, de rigide scheiding tussen publiek domein en rijksgebouwen of instituten vervaagt. Het zijn geen volledig publieke ruimtes, maar ook geen strikt afgesloten zones. Denk aan plinten met publieke functies, tentoonstellingen of gedeelde voorzieningen waar de stad en de wereldpolitiek elkaar natuurlijk ontmoeten. Hier wordt verbinding mogelijk, terwijl de veiligheid van de kernprocessen gewaarborgd blijft.

De gelaagde stad – Uitsnede Narratieve kaart potentiële wederkerigheid regio Den Haag, studio Nadia Nena

Als partijen zich gezamenlijk inzetten voor een wederkerige stad zal dat ook het gezicht van de stad veranderen. In plaats van de ‘harde lijn’, kan de grens tussen macht en stad bijvoorbeeld worden benaderd als een ‘levende’ zone. Een landschappelijke inpassing kan dienen als een intelligente veiligheidsstrategie. Een groene gordel rondom een instituut fungeert gelijktijdig als beveiligingsbuffer, ecologische verbinding en fijnstofvanger voor de buurt.

De stad als gedeelde ruimte

Het overkoepelende inzicht is dat we alleen een veerkrachtige stad kunnen bouwen als we patronen durven te doorbreken en samenhang prioriteit geven. Stadsatelier Den Haag daagt alle spelers uit om zich in de stad te ‘nestelen’ in plaats van zich er alleen te ‘vestigen’. Dit betekent dat elke ruimtelijke ingreep wordt getoetst aan wat het de omgeving teruggeeft, zodat Den Haag kan doorgroeien als een daadwerkelijke groene metropool waar de idealen van vrede en recht tastbaar zijn voor iedere inwoner.

Wat dat betekent in de ruimtelijke praktijk is even simpel als revolutionair: waarom zou een rijkskantoor enkel een beveiligd gebouw zijn? Stel je voor dat op de bovenste etages wordt beraadslaagd over wereldvrede, terwijl de begane grond fungeert als een publieke lobby waar buurtbewoners samenkomen en de stad zich welkom voelt. Door de overgangen tussen de wereld van de macht en de wereld van de burger weer voelbaar en menselijk te maken, transformeren we de stad van een verzameling ‘assets’ naar een gedeelde plek van betekenis. De kernvraag is wat er werkelijk beveiligd moet worden: enkel mensen en data, of ook het vertrouwen in de democratie? Zowel naïeve openheid als overdreven geslotenheid tasten het democratisch ideaal aan. De uitdaging is het vinden van een gezond evenwicht.

Een krachtig historisch archetype voor deze balans is de dubbele stadspoort uit de IJzertijd.¹⁰ In de ‘flessenhals’ van het poortplein kwamen alle lagen van de bevolking samen. De poort was veel meer dan een defensieve militaire structuur of een passage; het was het burgerlijke forum en het kloppende hart van de gemeenschap.¹¹ Hier liep alles door elkaar: de koning en de bedelaar, de profeet en de vreemdeling. Het was een plek van rechtspraak, handel en volksvergadering – een ruimte die nog niet helemaal ‘binnen’ de stad lag, maar ook niet meer ‘buiten’. Binnen die omkadering ontstaat de vrijheid voor overlap, voor onvoorziene ontmoetingen en voor een brede mix van publiek. Juist op deze kruispunten krijgt het contact met een onbekende de ruimte en ontstaat een levendige dynamiek die zich niet vooraf laat regisseren.

Nieuwe Haagse patronen

Met het Stadsatelier Den Haag is de beweging naar een wederkerige stad definitief in gang gezet. De onderzoeken en testcasussen in dit boek tonen aan dat het doorbreken van de ‘gesloten stad’ geen ideaal is, maar een haalbare ruimtelijke praktijk. De eerste bevindingen leiden tot de volgende observatie.

De weg naar deze open stad loopt via twee verschuivingen. Ten eerste de stap van bezit naar bijdrage: de testcasussen Beatrixlaan en Rijnstraat laten een verschuiving zien van de focus van puur vastgoed naar maatschappelijke waarde. Door privaat terrein open te stellen voor publiek en actieve plinten toe te voegen, investeert het Rijk direct terug in de levendigheid en sociale veiligheid van de buurt. Ten tweede fungeert een verbeterde openbare ruimte als de grote verbinder. In testcases Waalsdorp en World Forum-gebied zien we hoe het vervangen van harde grenzen door ‘zachte’ ecologische zones instituten transformeert van gesloten enclaves naar onderdeel van een groter, ademend systeem van grootschalige duinnatuur en weelderige landgoederen.

Werken aan wederkerigheid betekent dat de stad niet langer een verzameling losse plots is, maar een volwaardig ecosysteem waarin meerstemmigheid de koers bepaalt. Het Rijk heeft de slagkracht om de stad open te breken en instituten te laten wortelen in de wijken, waarbij zij zich verbinden met de unieke identiteit van de buurt. Wanneer de gemeente de regie neemt door ruimte te bieden aan de dialoog tussen bewoners, gebruikers en instituten, ontstaat een stad waar veiligheid en openheid hand in hand gaan. Zo bouwen we aan nieuwe Haagse patronen: een basis waarop volgende generaties een stad van Vrede en Recht ervaren die door iedereen wordt gedragen en voelbaar is in elke straat.

1 Crimson Architectural Historians & Urbanists, *Open en Gesloten*, 2025.

2 SteenhuisMeurs, *Kernwaarden van de (regio) Den Haag*, 2025.

3 Hannah Arendt, *The Human Condition*, 1958.

4 Fondere architects, *Gradaties van Toeganke-lijkheid*, 2025.

5 ZUS (Zones Urbaines Sensibles) en Baltussen – Van Schaik, *De Atlas rijksgebouwen en buitenruimten*, 2025.

6 Crimson Architectural Historians & Urbanists, *Open en Gesloten*.

7 Gemeente Den Haag, *Thuis in een groene metropool aan zee. Omgevingsvisie Den Haag 2050*, Den Haag, 2025.

8 SteenhuisMeurs, *Kernwaarden van de (regio) Den Haag*, 2025.

9 *Landschap als drager* is een onderzoek naar landschappelijke waardes van Den Haag, (land-schappelijke en culturele) vestigingspatronen en bouwstenen van internationale instellingen en de Rijksoverheid in Den Haag.

10 Het voorbeeld wordt uitvoerig beschreven in: Crimson Architectural Historians & Urbanists, *Open en Gesloten*, 2025.

11 Een typisch Haags voorbeeld van een dubbele stadspoort is Hofpoort en Spuiport. De fundamenteen hiervan worden bij de entree van de Tweede Kamer weer zichtbaar gemaakt.

12 Zie o.a.: SteenhuisMeurs: *Den Haag – Vestiging Eurojust* (2011), *Buitenruimtes op en rond het Binnenhof* (2019), *Central Innovation District Den Haag* (2020).

Treshold of powers

Foto-essay door Riccardo De Vecchi en Martina Germanà

Hoe verhouden de overheidsgebouwen zich tot de openbare ruimte? Fotograaf en architect Riccardo De Vecchi en steden-bouwkundige Martina Germanà onderzochten dit vraagstuk in de context van de Haagse Loper. Vanaf een vier meter hoog uitkijk-punt combineerden zij de menselijke blik met een bovenaanzicht. Deze invalshoek toont welke verhalen de ruimtes vertellen en maakt terugkerende patronen in architectuur en ruimtelijk gebruik herkenbaar. Dit werpt de vraag op: kunnen we ons een meer betekenisvolle en wederkerige relatie voorstellen tussen architectuur en de open ruimtes eromheen?

“Hoe is een betekenisvolle en wederkerige relatie tussen gebouw en open ruimte voor te stellen?”

Entree Ministerie van BZK en V en J
gezien vanuit de Turfmarkt, 2025

Entree Ministerie van BZK en V en J
gezien vanuit de Turfmarkt, 2025

Entree Ministerie van Defensie gezien
vanuit de Kalvermarkt, 2025

Zicht op Oranjevuitensingel met de
kantoorgebouwen Zurichtoren, Hoftoren,
Resident en Turfmarkt, 2025

Onderdoorgang Rijnstraat 8 op de Haagse
Loper, 2025

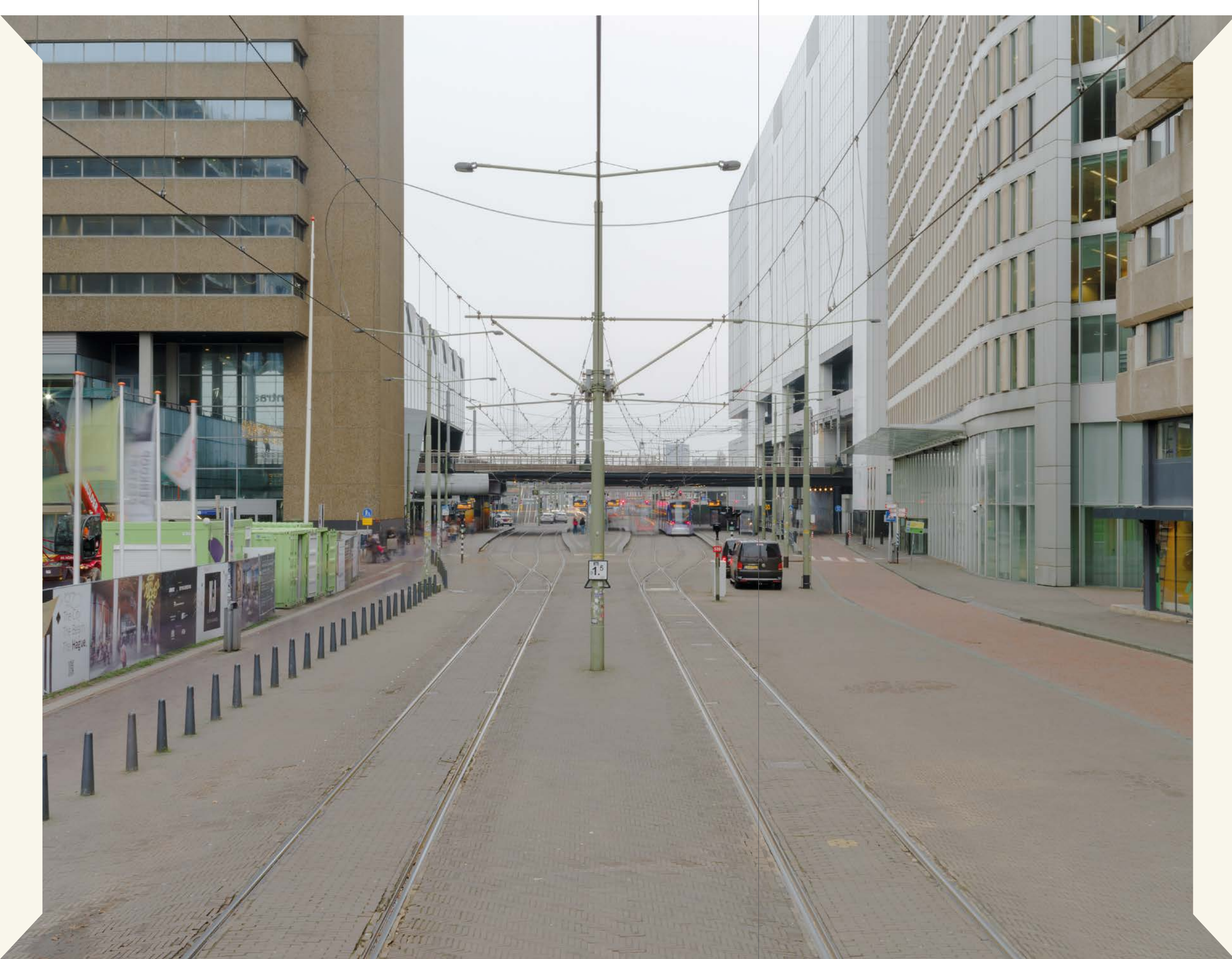

Entree Rijnstraat 8 gezien vanuit de
Rijnstraat, 2025

Onderdoorgang Rijnstraat 8 gezien vanuit
de Oranjebuitensingel, 2025

Zicht op de Rijnstraat, 2025

Zicht op Anna van Buerenplein met onder andere de achterkant van de Tijdelijke Tweede Kamer, 2025

Zicht op doorgang tussen Tijdelijke
Tweede Kamer en Kinderboekenmuseum,
2025

Entree Tijdelijke Tweede Kamer gezien vanuit de Haagse Loper, 2025

Deelonderzoeken

Het Stadsatelier Den Haag verkent in ateliersessies wederzijdse belangen van Atelier Rijksbouwmeester, de gemeente Den Haag en het Rijksvastgoedbedrijf en zoekt inhoudelijke verdieping via deelonderzoeken. Door ontwerpend onderzoeken in te zetten en zo kritische stemmen uit de ontwerpwereld te betrekken, ontstaat een rijke bron van kennis, informatie en gezamenlijke uitgangspunten. Deze samenwerking verstevigt het onderlinge vertrouwen en biedt beter zicht op elkaars belangen. Veel dank hiervoor aan alle ontwerp bureaus en hun medewerkers.

De rijke en diepgaande onderzoeken worden in dit hoofdstuk kort toegelicht en ingeleid, maar het is zeker de moeite waard om de hele publicaties te raadplegen. Ze zijn te vinden via de website van het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs.

Cultuurhistorisch onderzoek: open en gesloten Den Haag

Crimson Historians & Urbanists geeft een rijk geïllustreerd historisch overzicht van de ontwikkeling van de stad Den Haag, gezien door de lens van open en gesloten. Het betreft niet alleen open- en geslotenheid in de zin van fysieke barrières, verkavelingen of drempels in de publieke ruimte, maar ook in meer filosofische zin: hoe open en gesloten is de stad voor de mensen die er leven en werken?

Het onderzoek is opgezet als een drieluik. De culturele betekenis van open en gesloten bespreekt de dubbelzinnigheid van de begrippen in een stedelijke context en duidt hun cultuurhistorische betekenis vanuit verschillende invalshoeken. Een stedenbouwkundige en cultuurhistorische ontwikkelingsgeschiedenis verdiept het thema vervolgens ruimtelijk voor Den Haag. Factoren zoals een stad zonder fortificatie, met lange lijnen en een tweedeling door zand en veen spelen hierbij een grote rol. In het derde deel geven impressionistische observaties van het centrum, de Internationale Zone en de Haagse markt telkens een ander perspectief op dit vraagstuk.

Dit onderzoek laat zien dat openheid en geslotenheid ruimtelijke begrippen zijn die minder binair zijn dan ze op het eerste gezicht lijken. Zo heeft een functionerende democratie openheid en toegankelijkheid nodig om tegenspraak van minderheden of andersdenkenden te faciliteren. Overheidsgebouwen weerspiegelen idealiter fysiek en symbolisch deze democratische openheid. Tegelijkertijd moeten democratische instituties in fysieke zin weerbaar zijn: gebouwen moeten het democratische en juridische proces kunnen beschermen, zonder dat zij zich als gemilitariseerde burchten afkeren van burger en stad. Zowel een te naïeve openheid als een te defensieve geslotenheid kan leiden tot zelfonderminning van het democratische ideaal. In het vinden van de juiste balans ligt daarom een belangrijke kans.

Socioloog Richard Sennett verheldert dit spanningsveld met zijn onderscheid tussen *boundary* en *border*. Een *boundary* is een harde grens, hij sluit de ene omgeving af voor de andere, bijvoorbeeld met een muur of een hek of een andere fysieke scheiding. De *border*, daarentegen, is een zone of overgangsgebied gekenmerkt door uitwisseling, interactie en diversiteit. Zulke overgangen kun je zien als membranen: ze combineren porositeit met weerstand – open, maar beschermend. Het ontwerpen van zulke membraanplekken helpt het juiste evenwicht te vinden.

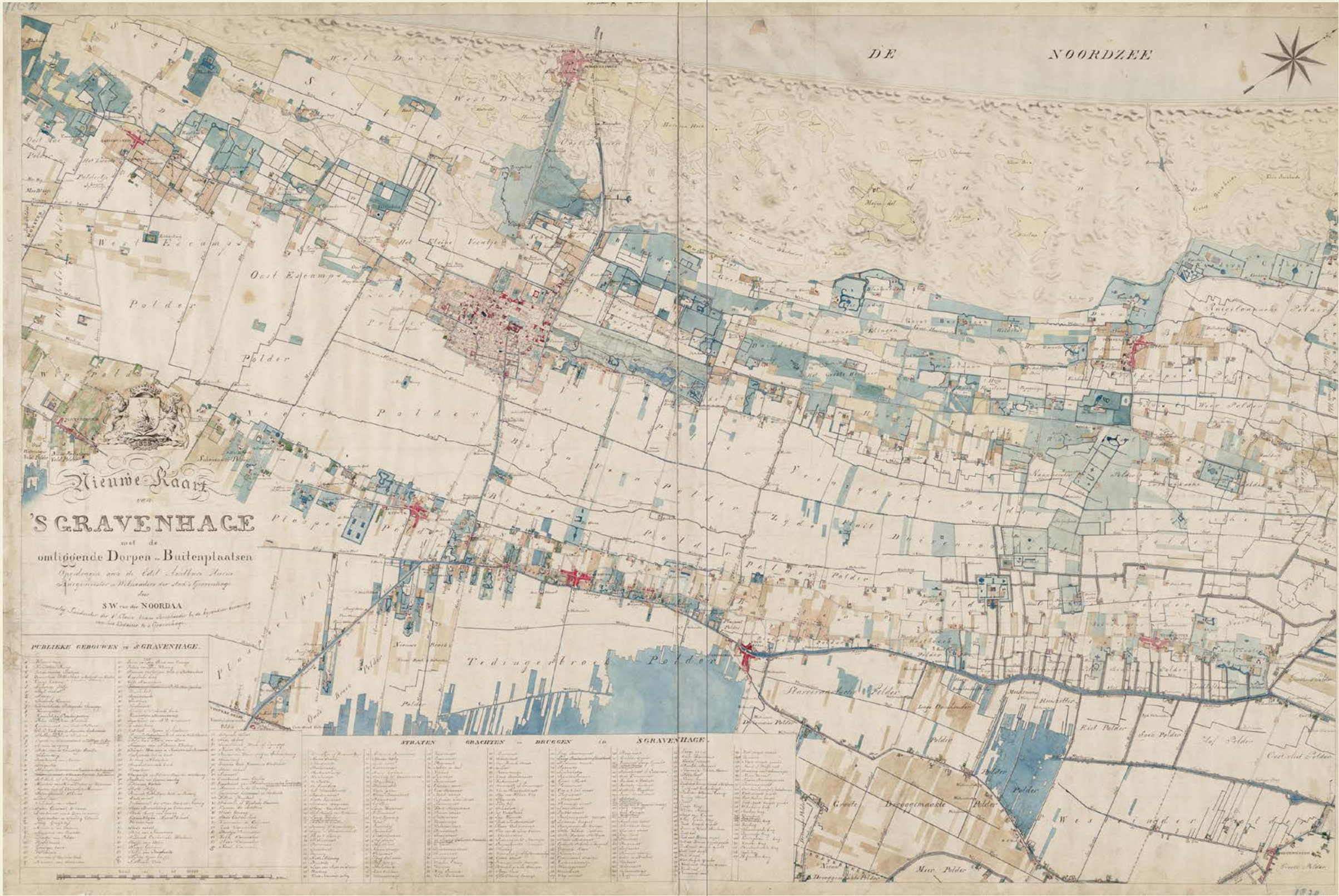
Bij membraanplekken in en om overheidsgebouwen gaat het erom dat iedereen er mag zijn, ondersteund door een passende programmering. Een intrigerend historisch voorbeeld van deze wederkerigheid zijn de dubbele stadspoorten: terwijl de stadsmuur de veiligheid garandeert, transformeert de overgangsplek tussen de poorten in een dynamische membraanruimte. Kunnen we dit principe vertalen naar hedendaagse stadspoorten? Juist in zulke tussengebieden ontstaat een open ruimte waar verschillende werelden en betekenissen elkaar ontmoeten.

“Openheid en geslotenheid zijn ruimtelijke begrippen die minder binair zijn dan ze op het eerste gezicht lijken.”

Den Haag rond 1650 in kaart van Joan Blaeu, Haags Gemeentearchief

Kaart van Den Haag en omstreken waarop alle buiten-
plaatsen zijn aangegeven, door S.W. van der Noordaa,
1838, Haags Gemeentearchief

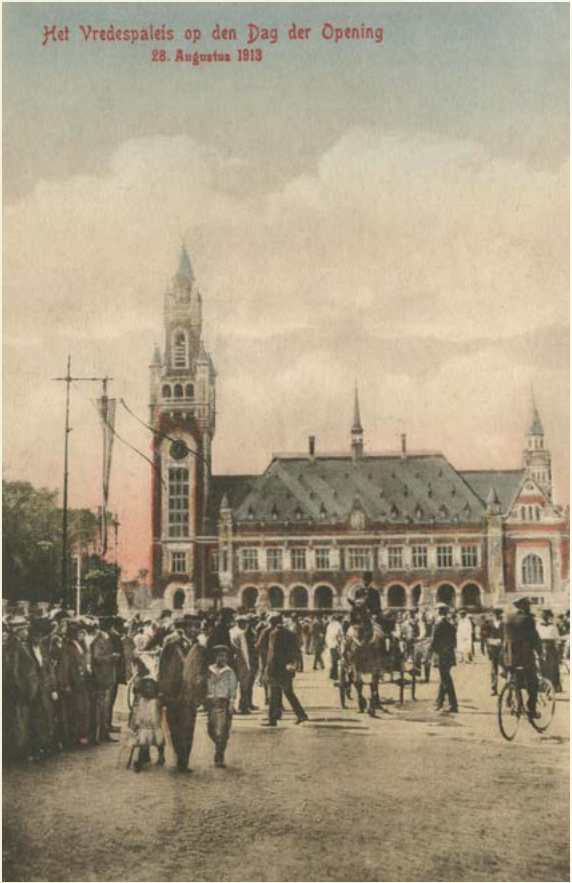
Atlantikwall: Tankversperring met zogenaamde draken-
tanden bij het Catshuis, 1945, Haags Gemeentearchief

Centrum: Het democratische hart van de stad. Studenten-
protest op het Binnenhof, 1972, Haags Gemeentearchief

Internationale zone: Stad van Vrede en Recht. Vredes-
paleis 1913, Haags Gemeentearchief

De Haagse markt: De superdiverse samenleving, foto
1964, Haags Gemeentearchief

De kernwaarden van (regio) Den Haag

Architectuurhistoricus Marinke Steenhuis geeft een aanzet tot duiding van de kernwaarden en onderliggende patronen van Den Haag. Op basis van bestaande cultuurhistorische onderzoeken¹² laat zij zien hoe historische machtsverhoudingen, ruimtelijke structuren en culturele betekenissen doorwerken in het huidige stadsbeeld. Een centraal thema is het onderscheid tussen identiteit (wie de stad ten diepste is) en imago (hoe de stad wordt gezien), en haar constatering dat Den Haag deze twee nog onvoldoende met elkaar verbindt.

Steenhuis benadrukt dat Den Haag geen homogene stad is, maar bestaat uit verschillende ‘dorpen’, sferen en subculturen: van hof- en ambtelijke cultuur tot internationale instituties, van kust- en visserscultuur tot multiculturele naoorlogse woonwijken en stedelijke jeugdculturen. Deze diversiteit is historisch gegroeid en zichtbaar in landschap, architectuur en gebruik van de openbare ruimte. Volgens haar rechtvaardigt deze pluriformiteit geen eenduidig, gladgestreken stadsverhaal. Het vraagt juist om bewuste keuzes in hoe en waar bepaalde identiteiten worden versterkt. Profileren is daarmee geen marketingvraag, maar een ruimtelijke en culturele opgave: wat wil je waar laten domineren, en wat juist niet?

Een terugkerend patroon in de geschiedenis van Den Haag is het machtsspel tussen grote instituties met wisselende rollen en verantwoordelijkheden. Het Rijk bepaalt vaak het speelveld, waardoor het lokaal bestuur geregeld in een afhankelijke positie opereert en projectontwikkelaars daarvan profiteren. Het gevolg hiervan is een extreem snelle doorlooptijd van sloop en nieuwbouw in het Haagse stadsbeeld.

Hoe deze historische patronen en de spanning tussen imago, macht en identiteit in de praktijk uitpakken, illustreert Steenhuis aan de hand van een aantal voorbeelden. Voor Den Haag als stad van vrede en recht schetst zij een dilemma. Hoewel de stad hierdoor wereldwijd bekend is, wordt het gebied rondom het World Forum steeds meer gekenmerkt door geslotenheid en veiligheidsdenken, waardoor publieke, sociale en culturele betekenissen onder druk staan. Ook rond Den Haag Centraal is de spanning zichtbaar; opeenvolgende ingrepen hebben de bestaande ruimtelijke logica doorbroken, waardoor samenhang, hiërarchie en leesbaarheid zijn verzwakt. Het doorbreken van deze ingesleten patronen biedt echter kansen. Zo pleit zij er rond het Binnenhof voor om de historische gelaagdheid te benadrukken, ruimtelijke overgangen leesbaar te maken en een poëtische laag in te voegen.

Haar conclusie is dat in Den Haag te vaak ontworpen wordt vanuit ruimteclaims, functies, en vierkante meters en te weinig vanuit waarden, betekenis en menselijke beleving. Voor de toekomst pleit zij daarom voor een ontwerpbenadering die begint bij onderzoek naar (kern)waarden, historische patronen en subculturen.

“Ken de Haagse ‘voorouders’ om tot de kern te komen. Laat dit leidend zijn bij het voorstellen en tekenen van de stad.”

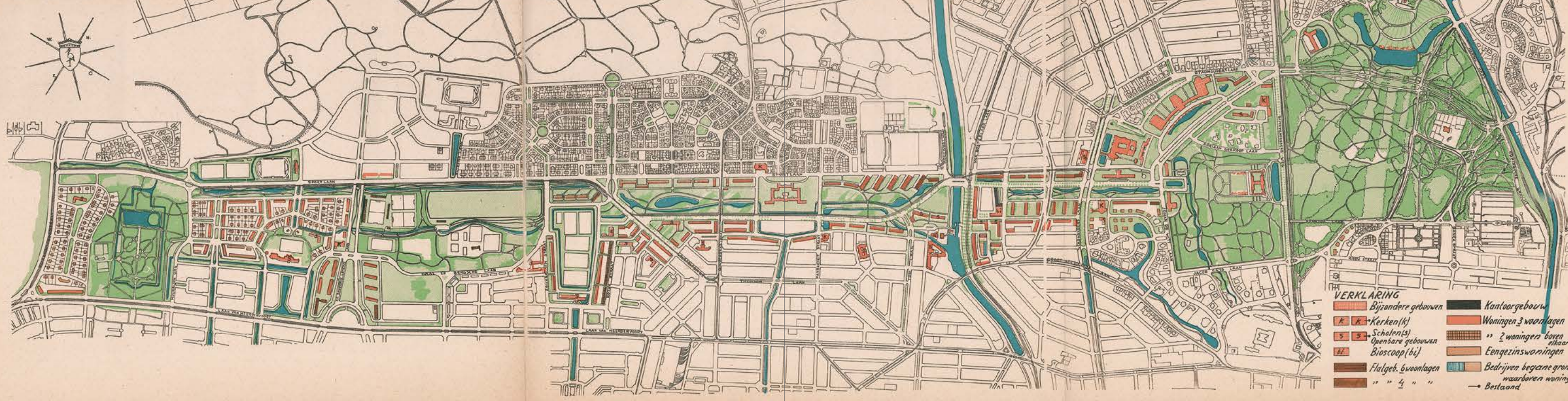
Omarm de gelaagdheid en denk na over de poëtische laag, portret van Frederik Hendrik (1584-1647), prins van Oranje met zijn vrouw Amalia van Solms (1602-75) en hun drie jongste dochters Albertine Agnes (1634-96), Henriëtte Catharina (1637-1708) en Maria (1642-88), Rijksmuseum, Amsterdam

Gezicht op 's-Gravenhage vanuit het zuidoosten,
Jan van Goyen, 1650, Collectie Haags Historisch Museum,
Den Haag

HERBOUWPLAN SPORTLAAN - STADHOUDERSPLEIN (MET CULTUREEL CENTRUM) - SCHEVENINGS CHE BOSCHJES

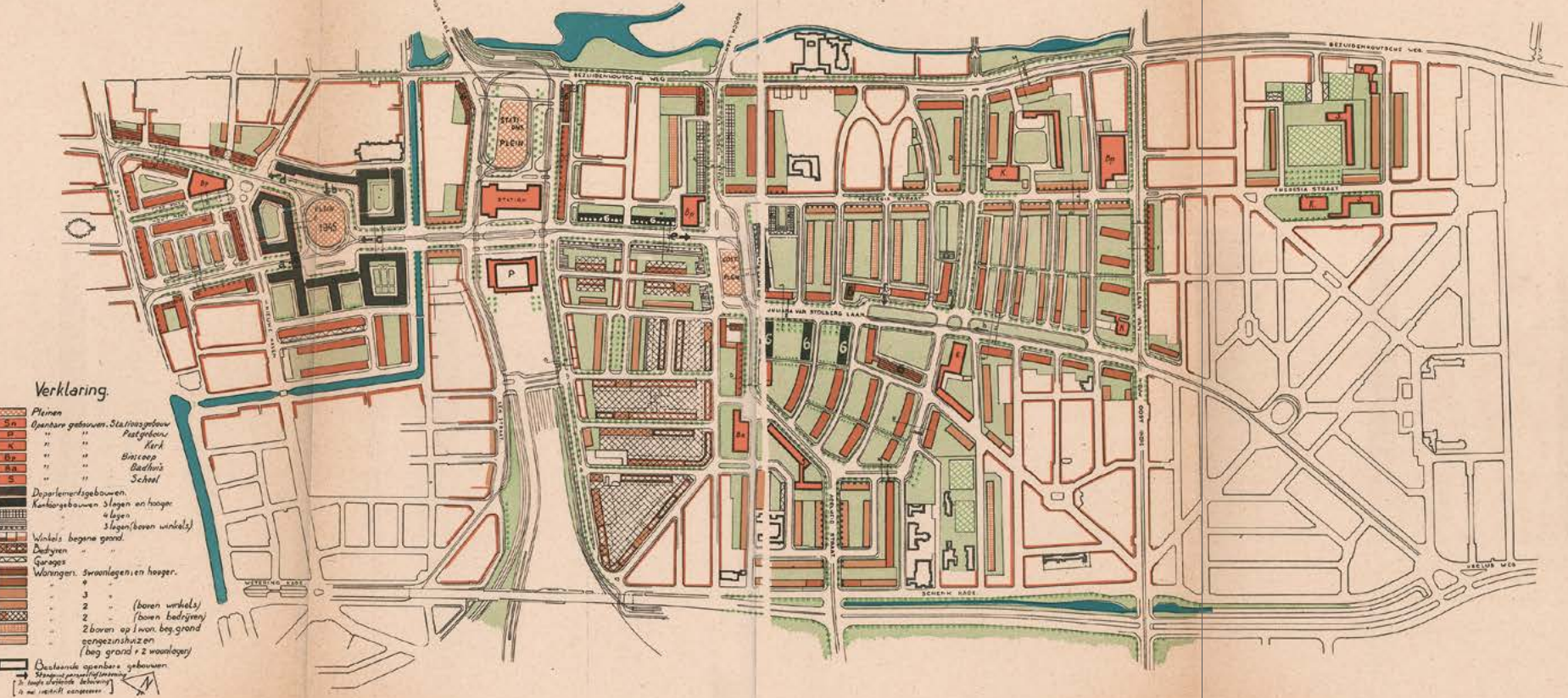

Wederopbouwplan van W.M. Dudok, 1945; aansluitend aan het Gemeentemuseum een cultureel zwaartepunt van Den Haag, Haags Gemeentearchief

Een wildernis in cultuur gebracht. Scheveningse Zeestraat, prent van Cornelis Elandt, ca. 1666, Rijksmuseum, Amsterdam

HERBOUWPLAN BEZUIDENHOUT EN SPUIPLAN

Niet uitgevoerd ontwerp W.M. Dudok voor het regerings-
gebied rondom een nieuw Den Haag Centraal, 1946.
Haags Gemeentearchief. J.J.P. Oud: “dit plan vangt
het waardige en luchtige stadskarakter van Den Haag,
de ‘hupse hoffelijkheid.’” (Vorm en Vrijheid, 1946)

1970-1993: Cityvorming met zware infrastructuur
en wonen daartussen; Centraal Station klaar en
Utrechtsebaan in wording, 1974. De Utrechtsebaan
werd afgedwongen door Rijkswaterstaat en provincie,
gemeente Den Haag moest het deel op Haags gebied
zelf betalen, Haags Gemeentearchief

Toekomstige Haagse stemmen

Wiens stem wordt gehoord in de ontwikkeling van Den Haag? Onder leiding van ontwerp bureau Komovo deed het Stadsatelier Den Haag een rollenspel. Iedereen leefde zich in in een van twintig toekomstige Haagse stemmen: van de Internationale Rechter tot de Artistieke Activist, en van de Ridderzaal tot de Grote Ooievaar.

Toekomstbeelden vanuit verschillende perspectieven bekijken levert waardevolle inzichten op. De wens van de een is immers de angst van de ander, al kunnen gedeelde behoeften verbinden. Deze dynamiek vormt de basis voor ontwerpen die losse belangen overstijgen. De observaties fungeren als lenzen die blinde vlekken en impact blootleggen.

Hoe richten we de stad zo in dat de Haagse Meeuw en de Marktkoopman floreren? Hoe ontmoeten de Eenzame Expat en de Offline Scholier elkaar? Brengt het ontwerp veiligheid voor de Europol-beveiligers, zonder de Onzekere Dakloze uit te sluiten? En waar zien de Haagse Yup, de Techno-optimistische Chauffeur, de Spirituele Strandeigenaar, de Ambtenaar met Mantelzorgen en de Betrokken Klimaatmigrant risico's?

Deze oefening toont dat meerstemmigheid niet genegeerd mag worden in het toekomstdenken. Bestuurders en ontwerpers die zich inleven, naar buiten durven te gaan en het gesprek aangaan met de Haagse stemmen, bouwen aan een stad die inclusief én toekomstbestendig is.

Toekomstige Haagse stemmen, Haagse Stadhuis, 2025, foto: Riccardo de Vecchi

“Luisteren we naar vertrouwde verhalen, of ook naar de Oude Eikenboom of de Bulgaarse Zorgmedewerker?”

Gradaties van toegankelijkheid

Fondere Architects analyseerde wereldwijd diverse (semi)openbare overheidsgebouwen. Op basis daarvan ontwikkelden zij bouwstenen voor ‘gradaties van toegankelijkheid’, met als doel een betere balans te vinden tussen openheid en geslotenheid in rijksgebouwen.

Toegankelijkheid versterkt de relatie tussen overheid en samenleving. Het gaat hierbij om meer dan fysieke bereikbaarheid alleen: ook mentale, sociale en culturele openheid bepalen hoe een gebouw uitnodigt, verbindt en zich representeert. Dit hoeft niet op gespannen voet te staan met de gebouwbeveiliging. Het onderzoek gebruikt illustratieve en inspirerende voorbeelden om het gesprek te openen over de verbinding tussen de huisvesting van publieke organisaties en de publieke ruimte. Dit levert inzichten op hoe te komen tot de verbetering van de leefomgeving in de stad.

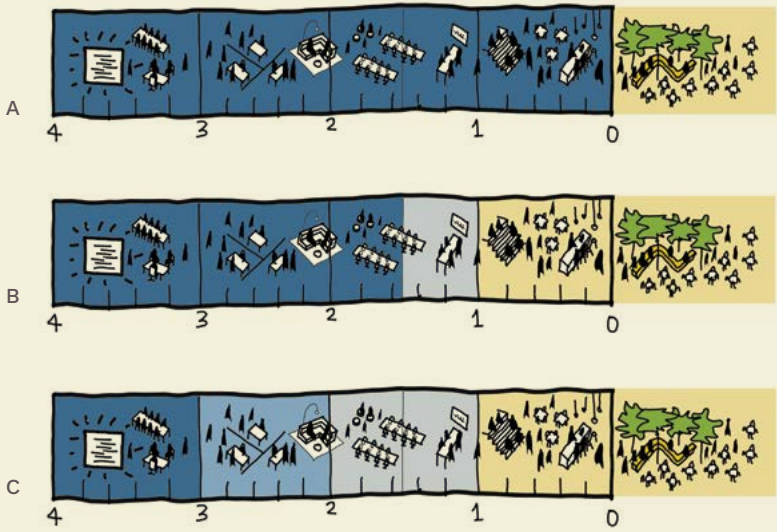
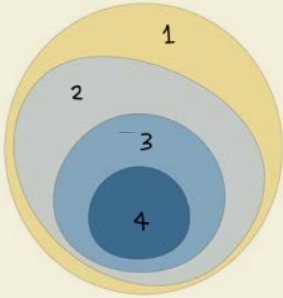
Bouwstenen voor toegankelijkheid hebben elk een waarde en een betekenis. Dit onderzoek biedt inzicht in de strategische waarde van toegankelijkheid: niet alleen als functionele vereiste, maar juist ook als middel om de relatie tussen overheid en samenleving te verbeteren. Op de uitkomsten wordt gereflecteerd met vragen zoals: ‘Wie ben je, voor wie ben je, voor wie doe je het en waarom?’ Zo ontstaat inzicht in de motivaties en opbrengsten van deze bouwstenen voor verschillende typen organisaties.

Fysieke toegankelijkheid toont dat de overheid niets te verbergen heeft. Burgers zien ambtenaren niet langer als afstandelijke uitvoerders, maar als medemensen die werken aan publieke belangen. Zodra burgers kunnen binnenkijken of deelnemen, groeit hun begrip voor besluitvorming. Dat vermindert wantrouwen en zorgt voor meer draagvlak. Bovendien brengt de buitenwereld — van student tot kunstenaar — frisse perspectieven op maatschappelijke vraagstukken die innovatie

aanjagen. De overheid is daarmee geen aparte wereld meer, maar een speler in het stedelijk weefsel, wat sociale cohesie versterkt en gelijkwaardigheid symboliseert. Dankzij duidelijke zones, zichtlijnen en programmatische keuzes kunnen veiligheid en openheid samengaan.

Het gaat er immers niet om alles in toegankelijkheid te beperken vanwege een te beschermen belang, persoon of object. Juist de overige delen moeten kunnen functioneren als onderdeel van de maatschappij. Door de toegankelijkheid van specifieke, kwetsbare onderdelen apart te organiseren, verschuift het gesprek over veiligheid. Het is dan geen beperking meer, maar een ontwerpopgave.

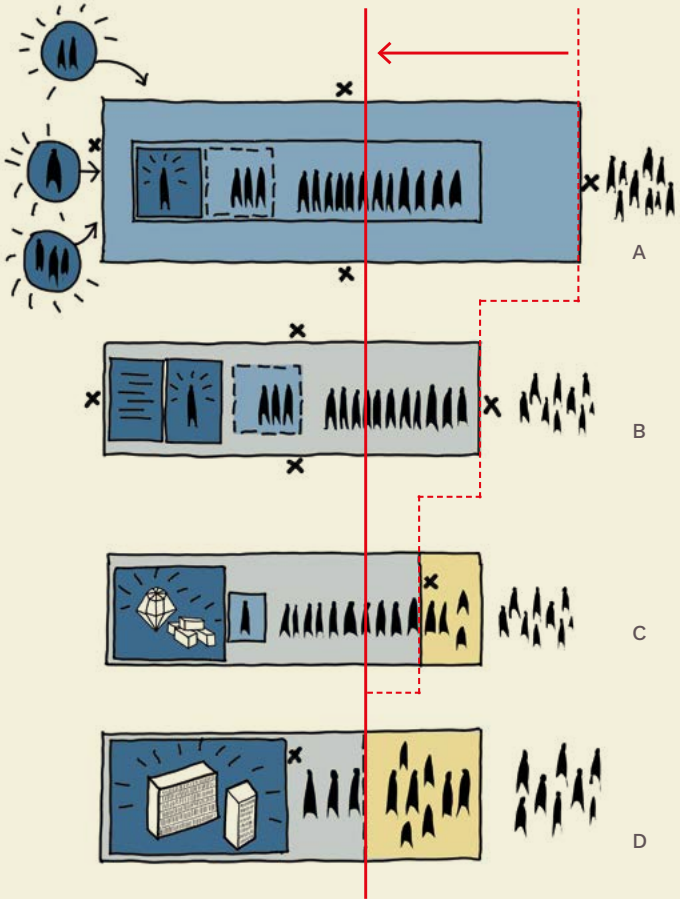
“Zie veiligheid als ontwerpopgave, niet als een beperking.”

- Toegankelijkheidsgradatie
- 1 open toegang – vrij toegankelijk voor het publiek
 - 2 semipublieke toegang – beperkte toegang voor specifieke doeleinden
 - 3 beveiligde toegang – gecontroleerd voor geautoriseerd personeel
 - 4 beperkte toegang – ruimtes met strenge veiligheidseisen

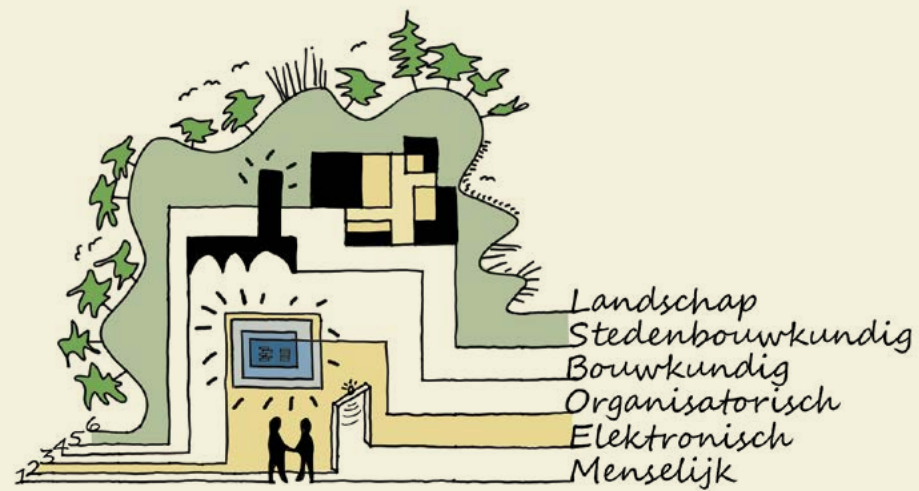
Kan een deel van een gebouw alleen op bepaalde tijden toegankelijk zijn voor publiek?

- A tijdens werkuren
- B na werktijd
- C in het weekend

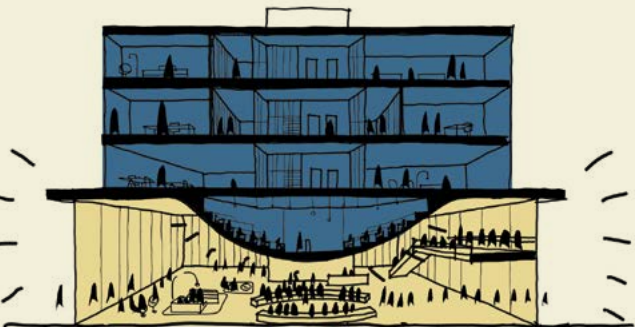
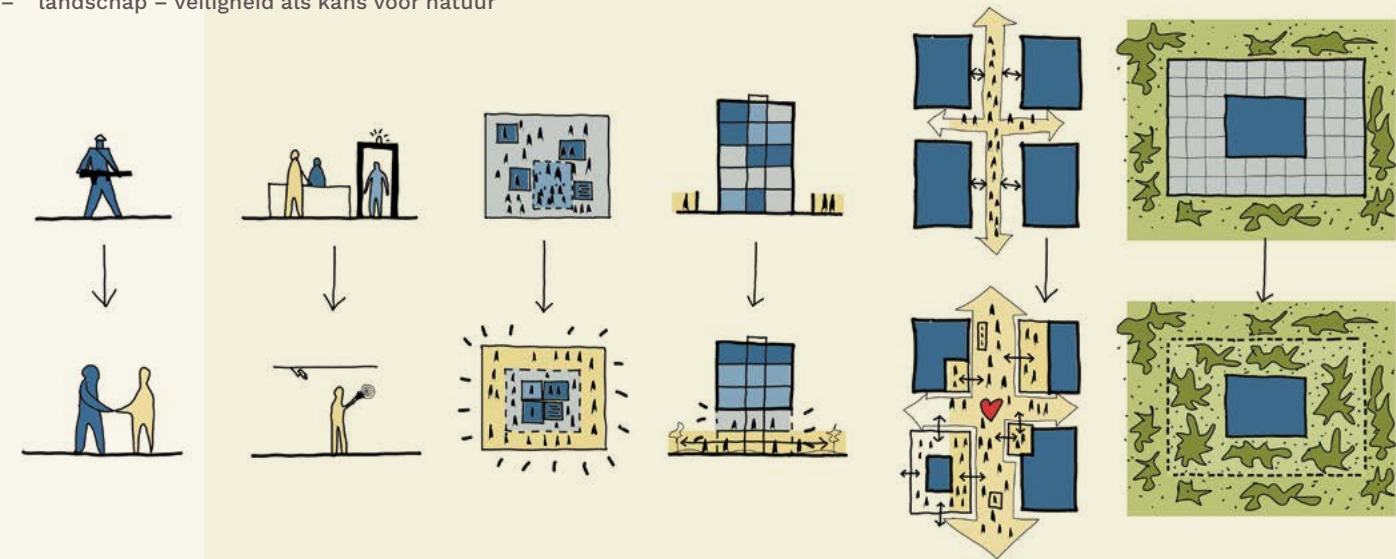

Hoe ver kan de toegankelijkheidslijn per gebouwtype worden verplaatst?

- A internationale organisatie
- B overheidsgebouw
- C bank
- D cultureel gebouw

- menselijk – van beveiligingsmedewerker tot host
- elektronisch – van fysieke aanwezigheid naar technologische integratie
- organisatorisch – van gecentraliseerde naar decentrale screening
- bouwkundig – een symbolische ruimte voor de stad
- stedenbouwkundig – van muren naar publieke ruimtes
- landschap – veiligheid als kans voor natuur

- Van muren naar publieke ruimtes – door een openbare functie toe te voegen aan de stad verandert de manier waarop mensen de plek ervaren
- een openbaar paviljoen
 - een kamer voor burgers
 - een symbolische ruimte voor de stad
 - de stedelijke ruimte en het instituut met elkaar verweven

De Atlas rijksgebouwen en buitenruimten

Om te begrijpen in welke vorm gebouwen en buitenruimten van de rijksoverheid en internationale organisaties zich in Den Haag manifesteren, hebben ZUS (Zones Urbaines Sensibles) en Baltussen – Van Schaik *De Atlas rijksgebouwen en buitenruimten* gemaakt. Op systematische wijze is het ruimtelijk adres van het Rijk in de zo kenmerkende publieke ruimte van straten, lanen, parken en tuinen van Den Haag in kaart gebracht. Op vier verschillende schaalniveaus, van stad tot welkomsthal, maakt de atlas inzichtelijk hoe het vastgoed van het Rijk zich verhoudt tot het ruimtelijke karakter van gebieden in Den Haag en hoe dat het weefsel van de stad juist wel of niet versterkt.

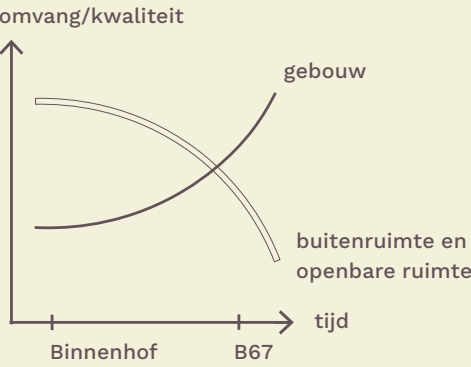
De neutrale weergave van de gebouwen in hun context legt zowel continuïteiten als pijnlijke waarheden bloot. De lijnen van historische vestigingspatronen, het veranderende ruimtelijke idioom en de toegenomen ruimte voor mobiliteit verklaren de verschillen tussen de gebieden. Een vergelijking toont dat de schaalvergroting van gebouwen gepaard gaat met een afname van de omvang en definitie van de buitenruimte.

Voor een aantal deelgebieden zal het ruimtelijk idioom dus opnieuw moeten worden uitgevonden. Terwijl het klassieke ruimtelijke idioom van parken, pleinen, straten, lanen, tuinen en passages de basis blijft voor de Internationale Zone, de binnenstad en de omgeving van de Turfmarkt ten westen van CS, vraagt de oostkant van het station, het Beatrixkwartier en ook de Binckhorst, om een nieuwe benadering. Dit nieuwe idioom moet recht doen aan het typisch Haagse en tegelijkertijd op eigentijdse wijze omgaan met de schaal van gebouwen en infrastructuur. Omdat hier ruimte beperkt beschikbaar is, slaagt de toekomstige stad alleen als rijksgebouwen en de publieke ruimte slim worden verweven.

Het besef dat rijksgebouwen meer zijn dan een stapel stenen, een grondpositie en een ‘asset’ op de balans, is hierbij voorwaardelijk. Ze vormen namelijk voor een aanzienlijk deel de dagelijkse leefomgeving van de stad Den Haag. De groeiende stad vraagt meer dan vierkante meters voor woningen en werkplekken. Er is ruimte nodig voor ontmoeting, recreatie, gezondheid en natuur: kortom voor een gezond ruimtelijk en vitaal stedelijk weefsel.

Deze omgekeerde evenredigheid tussen de omvang van gebouwen en de omvang en de kwaliteit van het publieke domein legt een toenemende problematische verhouding tussen de rijksgebouwen en het stedelijk weefsel bloot.

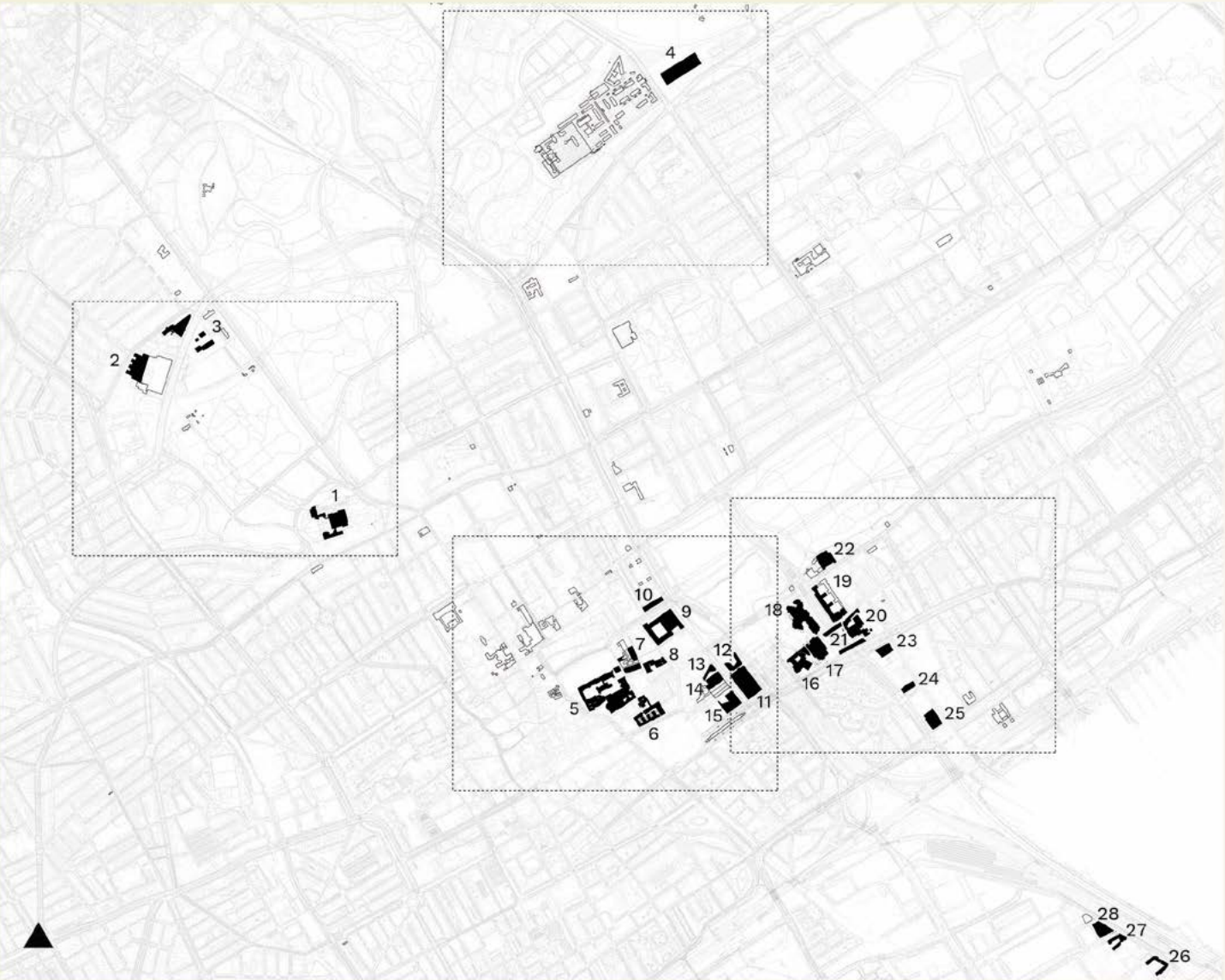
“Voor verschillende gebieden zal het ruimtelijk idioom opnieuw moeten worden uitgevonden.”

Schema omgekeerde evenredigheid omvang gebouwen en omvang/kwaliteit van publiek domein

- Overzicht ligging van geanalyseerde gebouwen in de stad
- Internationale zone**
- 1 Vredespaleis – Carnegieplein 2, Den Haag
 - 2 Europol – Eisenhowerlaan 73
 - 3 Eurojust – Johan de Wittlaan
 - 4 Internationaal Strafhof – Oude Waalsdorperweg 10
- Binnenhof en omgeving**
- 5 Binnenhof
 - 6 Ministerie van Defensie – Plein 4
 - 7 Staalcomplex – diverse adressen
 - 8 Logement van Amsterdam – Plein 23
 - 9 Ministerie van Financiën – Korte Voorhout 7
 - 10 Hoge Raad – Korte Voorhout 8
- CS West**
- 11 Rijnstraat 8
 - 12 Hoftoren – Rijnstraat 50
 - 13 Zurichtoren – Muzenstraat 31
 - 14 Ministerie van VWS – Parnassusplein 5
 - 15 Ministerie van BZK en V en J – Turfmarkt 147

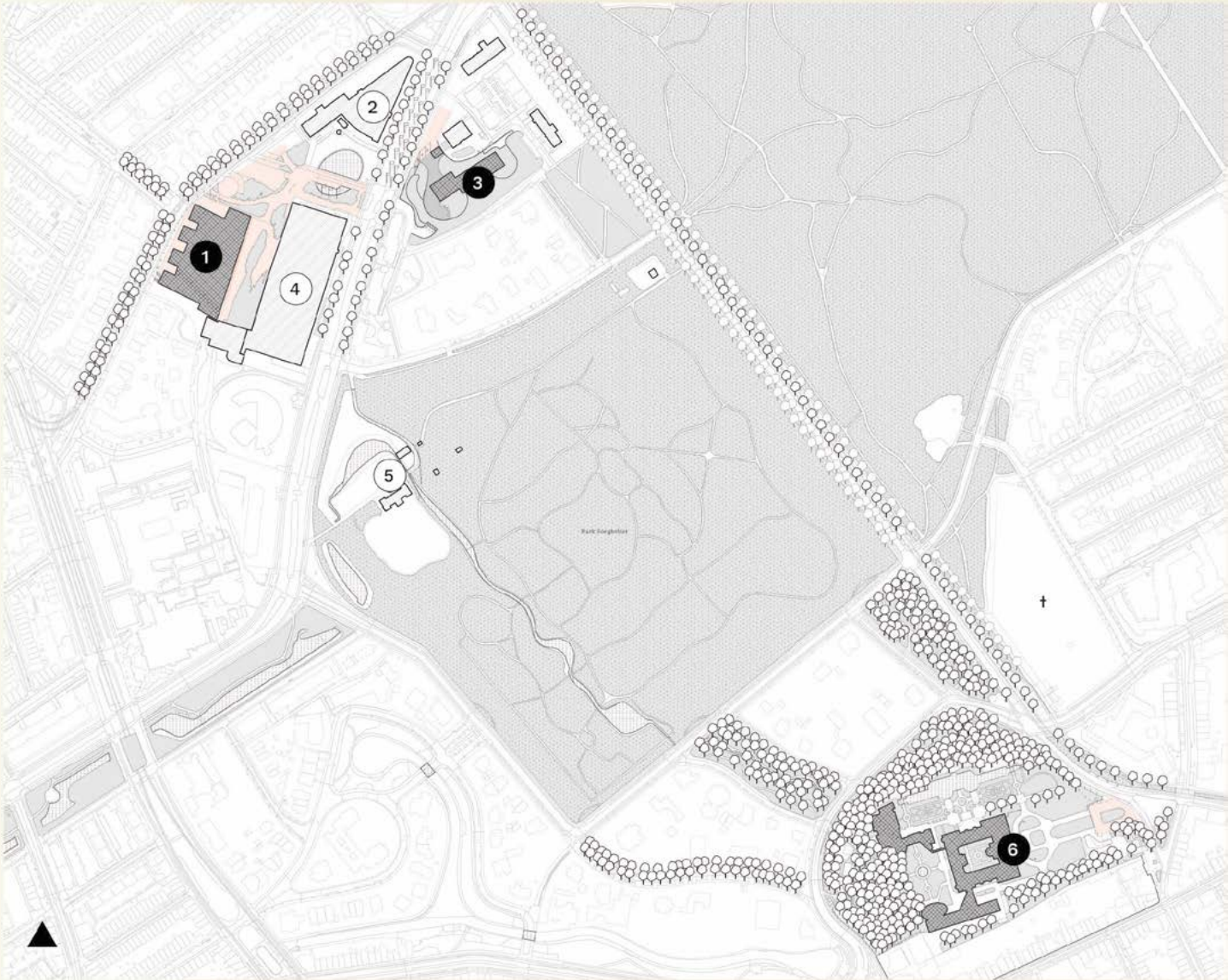
- CS Oost**
- 16 Nationaal Archief – Prins Willem-Alexanderhof 5
 - 17 Koninklijke Bibliotheek – Prins Willem-Alexanderhof 5
 - 18 BZ67-Tijdelijke Tweede Kamer – Bezuidenhoutseweg 67
 - 19 Ministerie van LNV en EZK – Bezuidenhoutseweg 73
 - 20 Paleis van Justitie – Prins Clauslaan 60
 - 21 Bruggebouwen – Prins Clauslaan 18
 - 22 B30 – Wilhelmina van Pruisenweg 52-78
- Beatrixkwartier**
- 23 Juliana van Stolberglaan 1
 - 24 Monarch IV – Prinses Beatrixlaan 11
 - 25 Groene Toren – Prinses Beatrixlaan 23
- Binckhorst**
- 26 Universe – Universe Maanplein 32
 - 27 Haagse Veste IV – Regulusweg 1
 - 28 Grote Beer – Grote Beerstraat 32-34

Ensemble Internationale Zone – positie in het weefsel
In de Internationale Zone bedreigen brede wegen en strenge beveiliging de gastvrije, chique landgoederensfeer. Richting het duinlandschap rond Waalsdorp is meer ruimte voor de inpassing van beveiligingsmaatregelen; hier staat de natuur voorop.

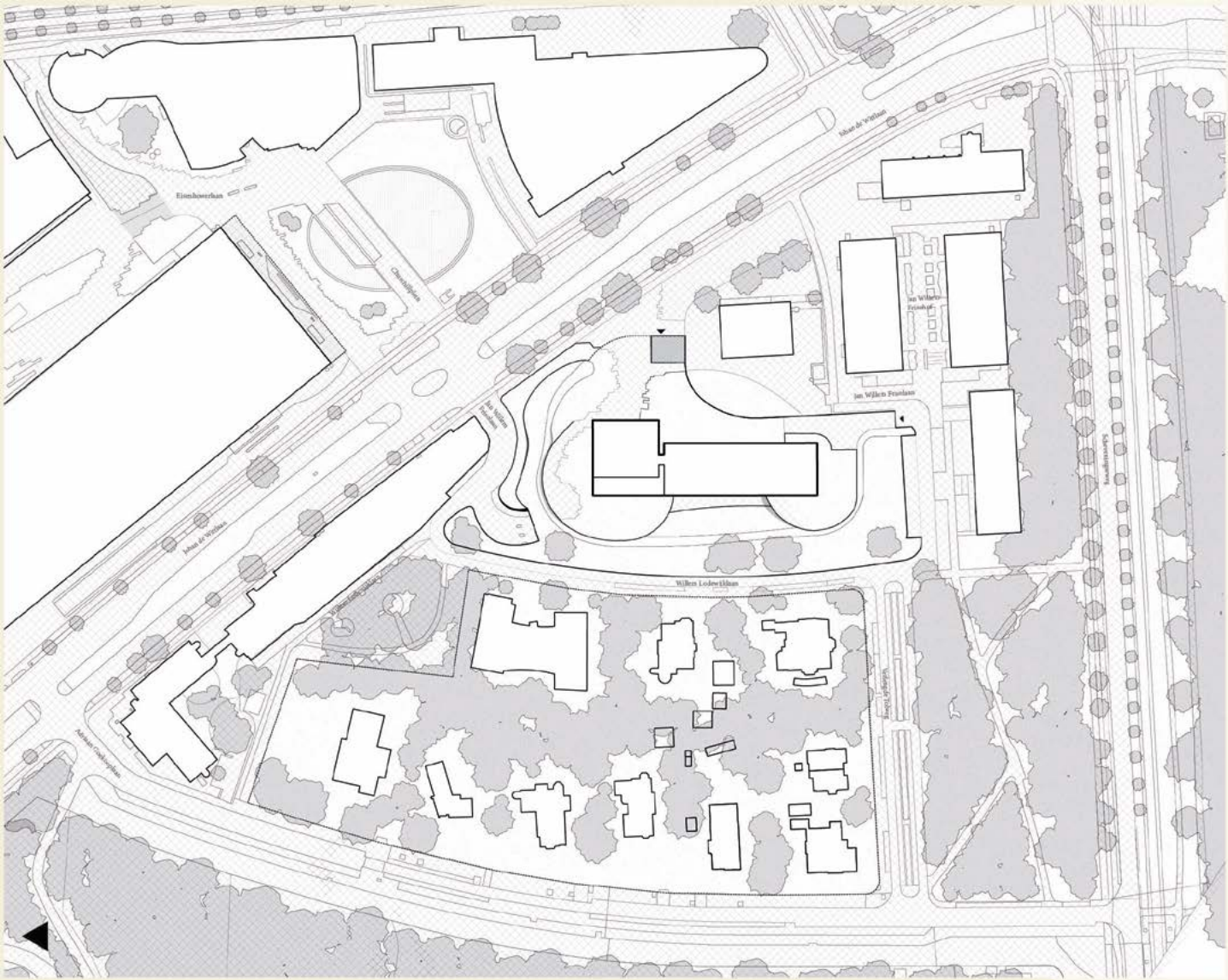
- 1 Europol
- 2 Voormalig Joegoslavië-tribunaal
- 3 Eurojust
- 4 World Forum
- 5 Catshuis
- 6 Vredespaleis

- rijksgebouw
- Ⓛ rijksgebouw atlas
- Ⓛ overige rijksgebouwen
- ≡ oppervlaktewater
- ▨ bosachtig landschap
- ▨ tuin/park
- ▨ duinlandschap
- ▨ gras/groene vlakte
- ▨ onderlinge verbinding
- ⦿ bomen(laan)

Eurojust

- contouren rijksgebouw
- ⊗ publieke buitenruimte
- ≡ oppervlaktewater
- ▨ entreehal
- ▨ overdekte openbare ruimte
- ▲ aanduiding entree
- ⦿ bomen

Ensemble Binnenhof en omgeving CS West
Rond het Binnenhof kan worden voortgebouwd op het historisch idioom. Fouten worden hersteld (al in gang gezet door de huidige Binnenhofplannen), zoals het afwaarderen van de Hofweg voor autoverkeer, de nieuwe entree voor de Tweede Kamer aan het Spui en het grachtherstel tussen Buiten- en Binnenhof. In CS-West is het bestaande idioom diffuus en onderbenut.

- 1

Paleis Noordeinde
- 2

Raad van State
- 3

Algemene rekenkamer
- 4

Tijdelijke locatie Eerste Kamer
- 5

Johan de Witthuis
- 6

Bentinkhuis
- 7

Binnenhof
- 8

Staalcomplex
- 9

Hoge Raad
- 10

Korte Voorhout 7
- 11

Logement
- 12

Plein-Kalvermarkt complex
- 13

Zurichtoren
- 14

Hoftoren
- 15

De Resident
- 16

Turfmarkt
- 17

Rijnstraat 8
- 18

Terminal Noord + Zuid
- rijksgebouw
- ①

rijksgebouw atlas
- ①

overige rijksgebouwen
- ≡

oppervlaktewater
- ▨

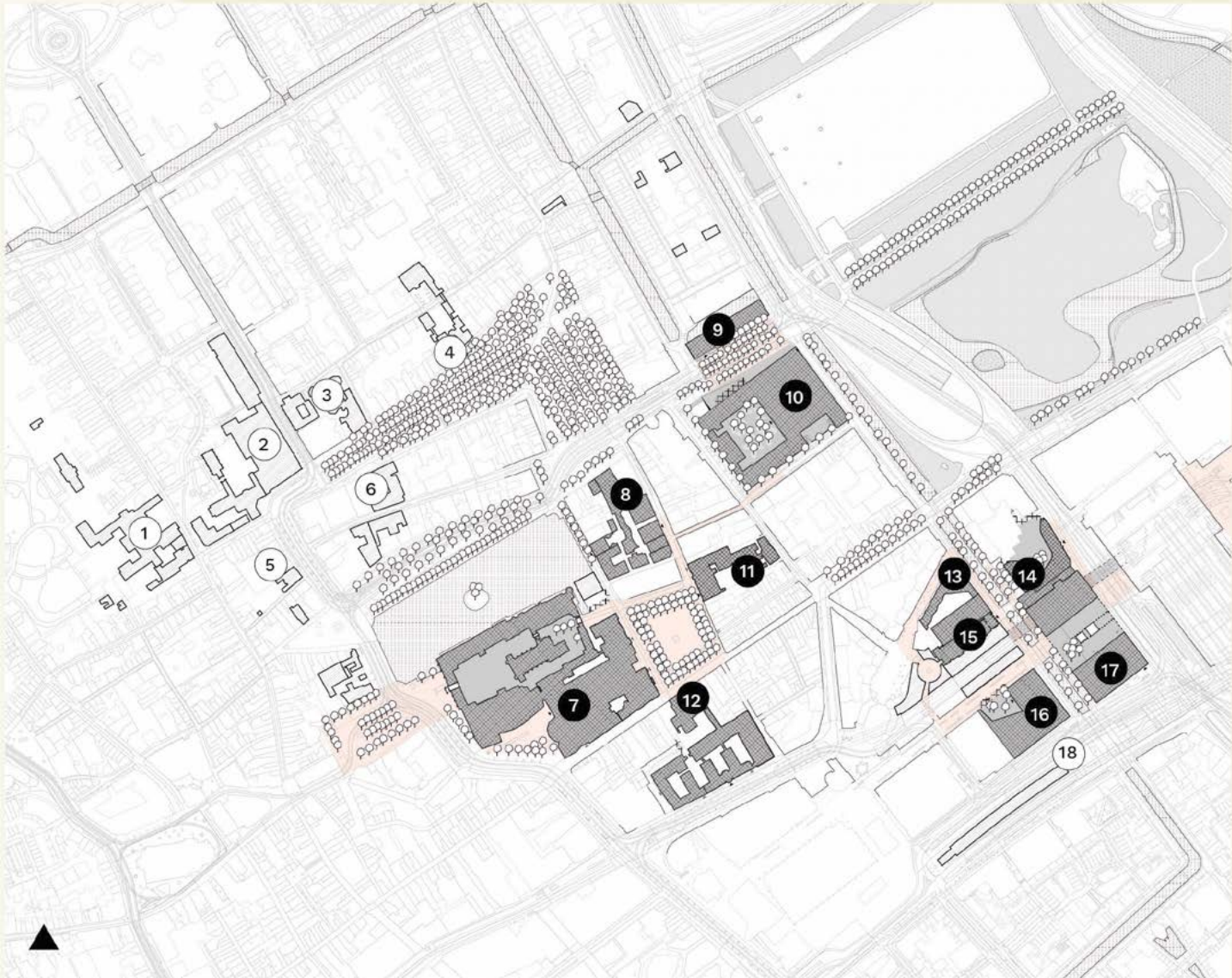
bosachtig landschap
- ▨

tuin/park
- ▨

duinlandschap
- ▨

gras/groene vlakte
- ▨

onderlinge verbinding
- bomen(laan)

Binnenhof (toekomstige situatie)

- contouren rijksgebouw
- ⊗

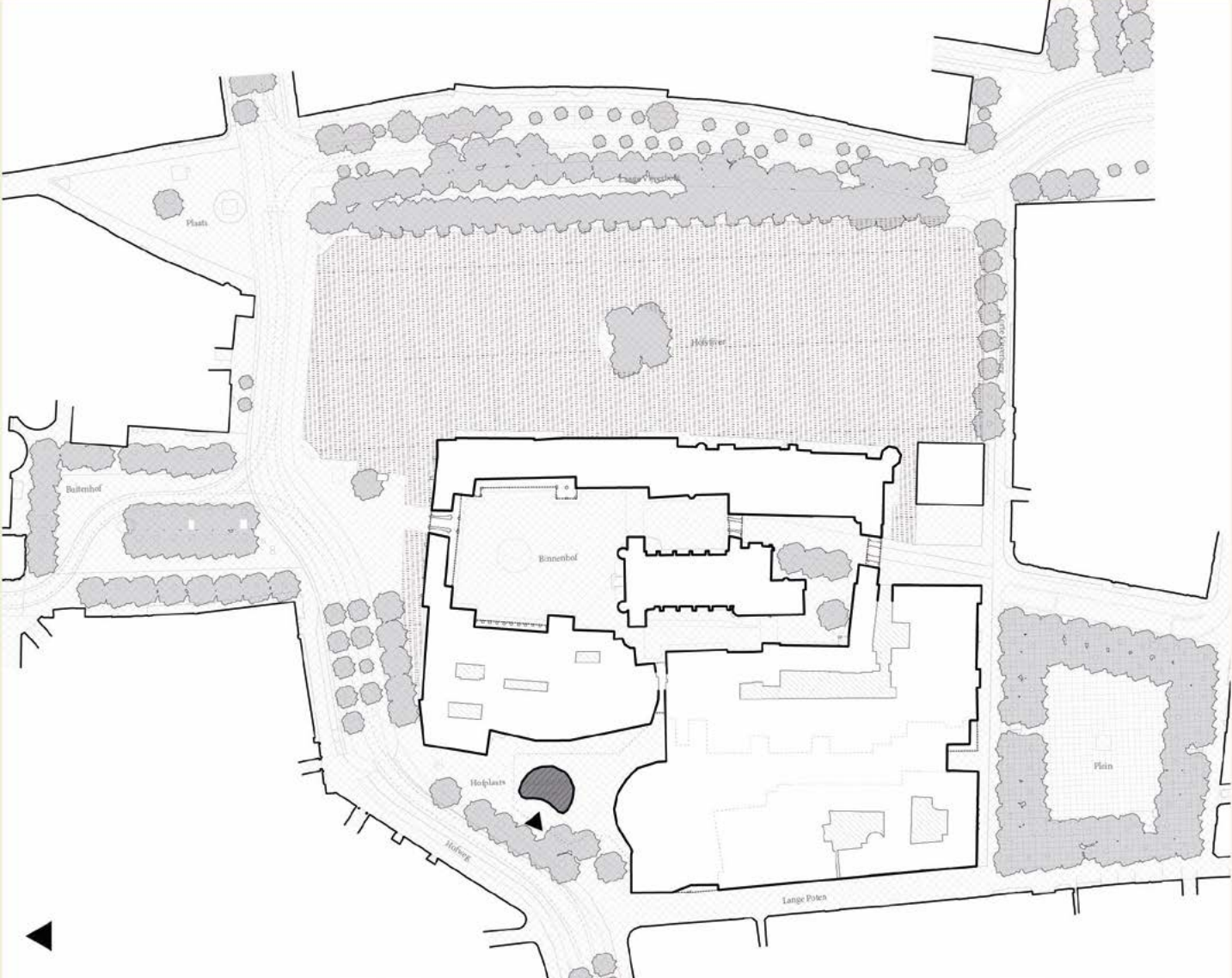
publieke buitenruimte
- ≡

oppervlaktewater
- ▨

entreehal
- ▨

overdekte openbare ruimte
- ▲

aanduiding entree
- bomen

Ensemble CS Oost
In CS-Oost is de buitenruimte het kind van de rekening door schaalvergroting en mobiliteit. Publieke gebouwen hebben een onherkenbaar adres aan ongedefinieerde ruimtes die losstaan van het stedelijk weefsel. Het Haagse Bos is onvindbaar, de entree van de Koninklijke Bibliotheek zit verstopt in een hoek en woongebouwen ‘zweven’. Hier biedt alleen een volledig nieuw ruimtelijk idioom een oplossing.

- 1

Bezuidenhoutseweg 20
- 2

Bezuidenhoutseweg 30
- 3

Nationale Ombudsman
- 4

Bezuidenhoutseweg 67
- 5

Bezuidenhoutseweg 73
- 6

Nationaal Archief
- 7

Koninklijke Bibliotheek
- 8

Bruggebouwen
- 9

Paleis van Justitie
- 10

Juliana van Stolberglaan 1
- 11

PB2 Centre Court RVO
- 12

Prinses Beatrixlaan 116
- 13

Monarch IV
- 14

Zilveren toren
- 15

Nieuwe Groene Toren
- 16

Prinsenhof WTC
- 17

Schenkkade 100

—

rijksgebouw

①

rijksgebouw atlas

①

overige rijksgebouwen

≡

oppervlaktewater

▨

bosachtig landschap

▨

tuin/park

▨

duinlandschap

▨

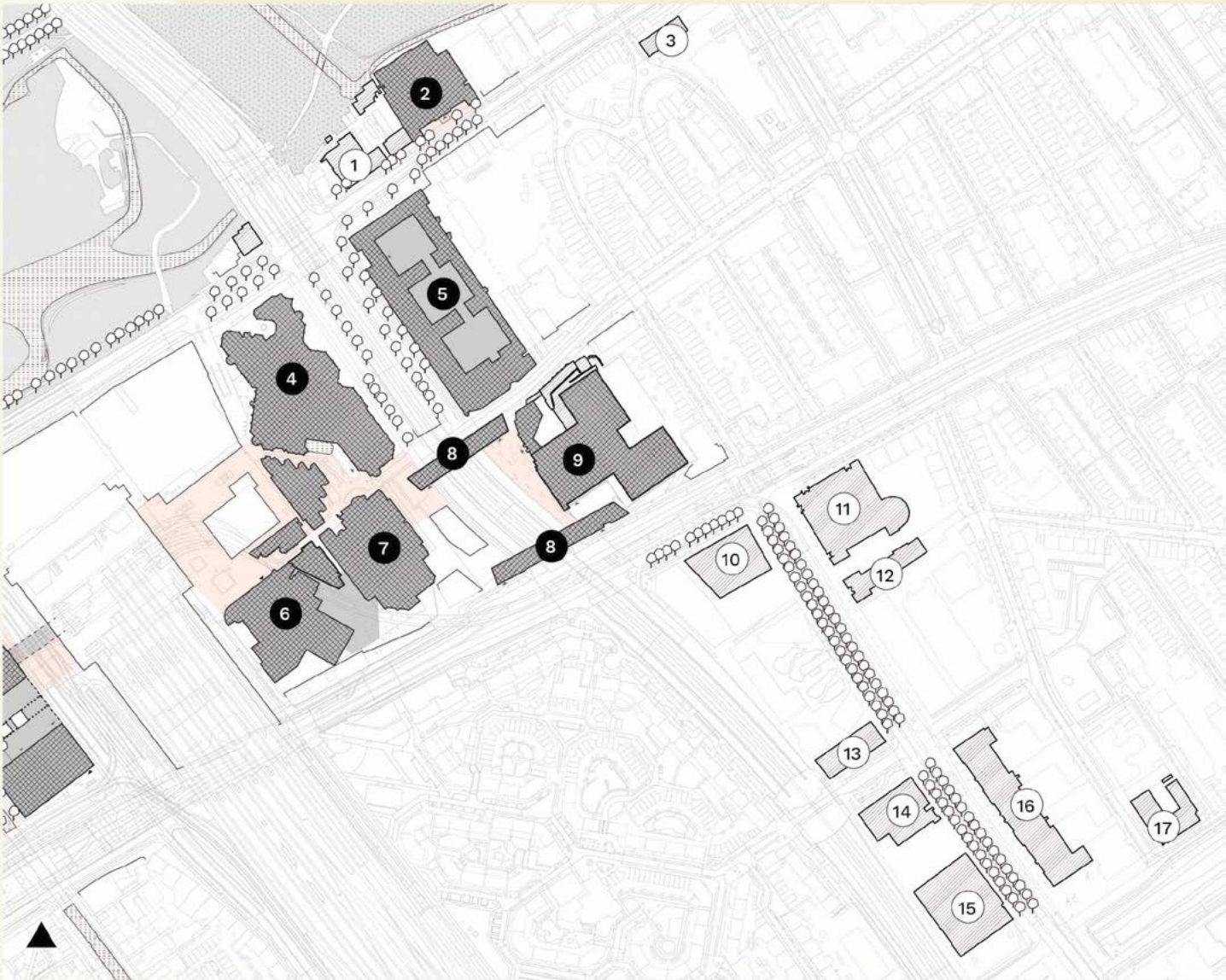
gras/ groene vlakte

▨

onderlinge verbinding

○

bomen(laan)

Bezuidenhoutseweg 67 – tijdelijke Tweede Kamer

- contouren rijksgebouw
- ⊗

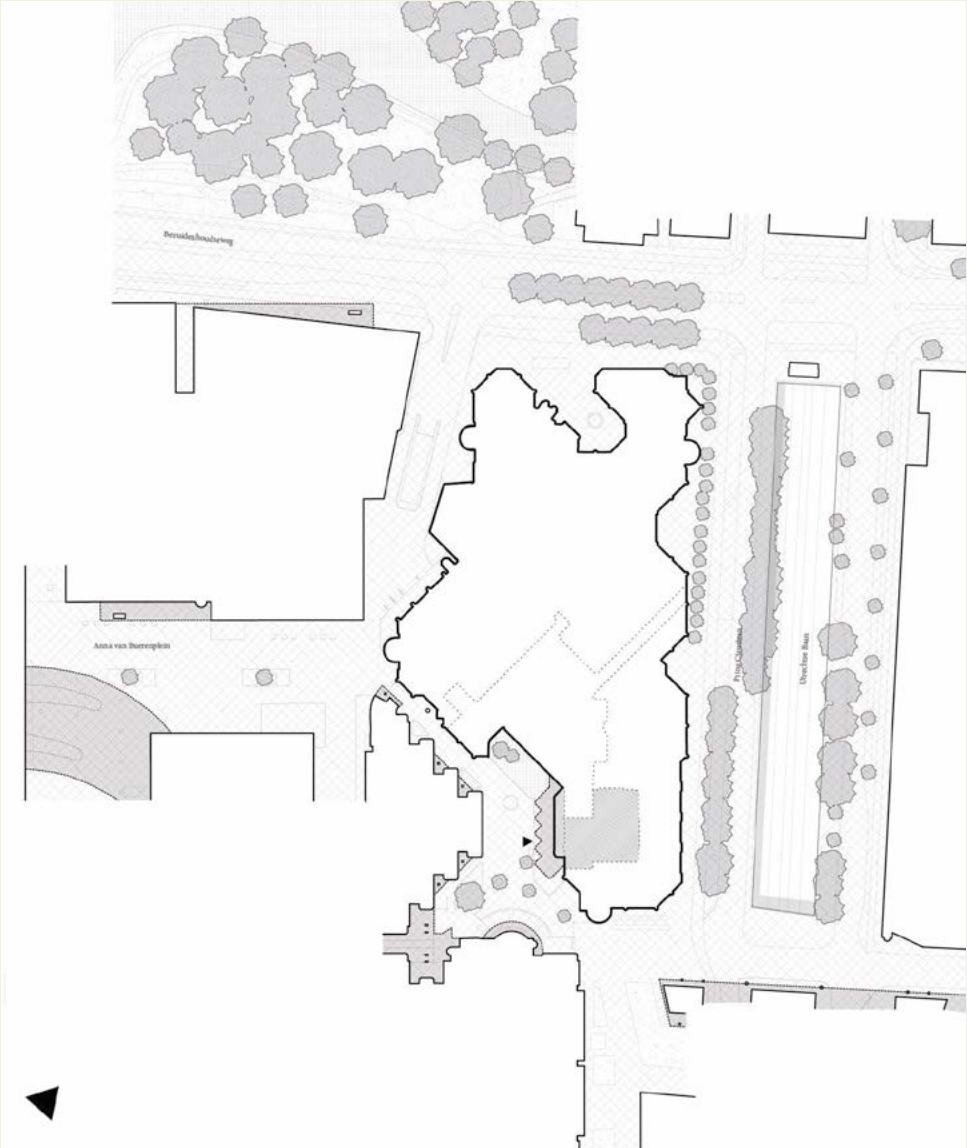
publieke buitenruimte
- ≡

oppervlaktewater
- ▨

entreehal
- ▨

overdekte openbare ruimte
- ▲

aanduiding entree
- bomen

Landschap als drager

Het nieuwe verhaal voor Den Haag stelt wederkerigheid en meerstemmigheid centraal. Dit verhaal krijgt pas diepte bij een herijking van de huidige dynamiek tussen stad en macht. Hierbij vormen de fysieke wortels van de stad het uitgangspunt. Het onderzoek *Landschap als drager* ontrafelt hiervoor de aanknopingspunten uit de historische continuïteit van het landschap. Het biedt een basis om op voort te bouwen of om nieuwe lagen aan toe te voegen.

De ruimtelijke ontwikkeling van Den Haag rust van oudsher op de ondergrond (het water- en bodem-systeem), de bereikbaarheid en de integratie van het landschap. Niet toevallig vestigden internationale en institutionele functies zich historisch op de droge strandwallen. Het Binnenhof is hiervan het archetype: een veilige enclave nabij de zoetwaterbronnen van de Haagse Beek. Deze ondergrond bood een logische basis voor bewoning en machtsvorming. Het politieke centrum trok overheden, internationale instellingen en de elite aan. Een netwerk van lanen en vaarten ondersteunde deze concentratie. Hierdoor ontstond een duurzaam stedelijk weefsel waarin gebouwen en landschap één geheel vormden. Open, representatieve ruimtes waren daarbij essentieel voor de uitstraling van status.

Tot het midden van de twintigste eeuw vond de bouw plaats in harmonie met deze landschappelijke patronen. Nadien raakte de voeling met de ondergrond uit beeld. Schaalvergroting en technologie maakten bouwen op minder geschikte locaties mogelijk, zoals rond Den Haag Centraal. Instellingen verschoven naar plekken buiten het traditionele machtscentrum en verdichting slokte open ruimtes op. Hoewel het historische fundament nog altijd een aantrekkelijk vestigingsmilieu biedt, staat dit systeem nu onder druk. Door strengere huisvestingseisen en verminderde aandacht voor de ondergrond groeit de spanning rondom locaties. Ook draagt

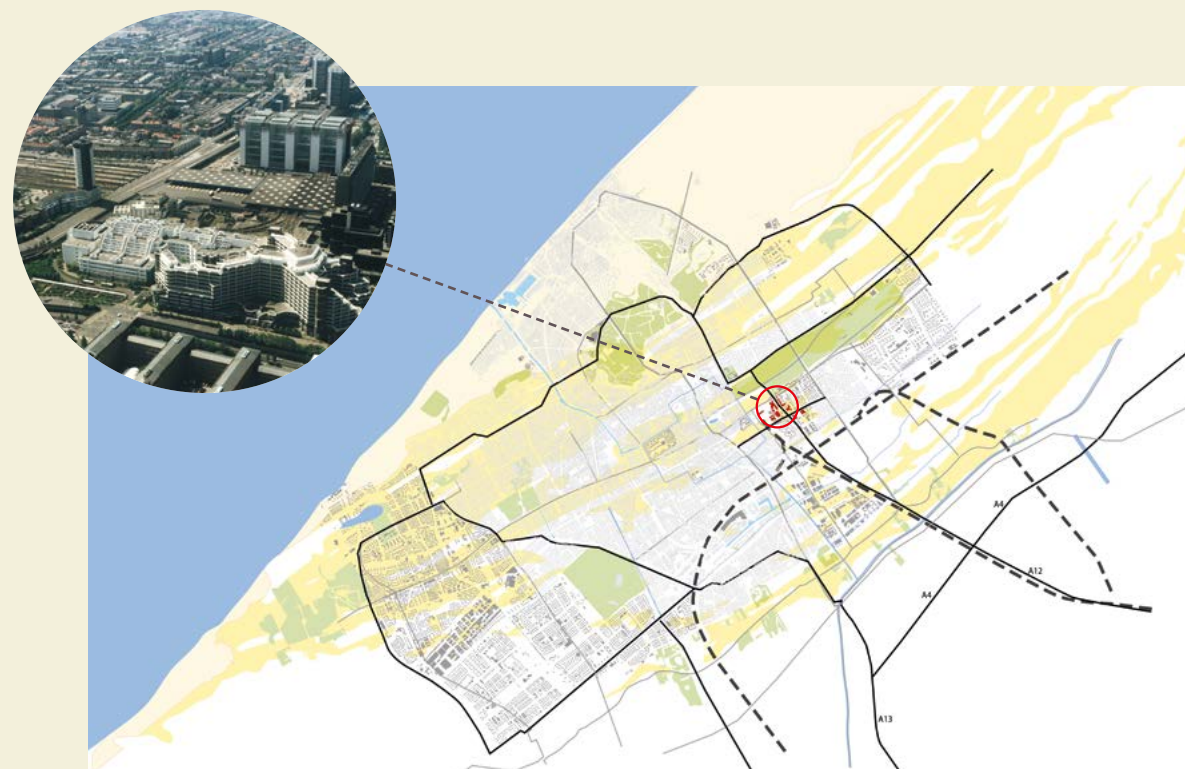
de huisvesting van de internationale gemeenschap onvoldoende bij aan een evenwichtige stadsontwikkeling. Recente projecten, zoals de Internationale Zone, tonen hoe kansrijk het is om het landschap in te zetten om veiligheid natuurlijk te integreren.

Het onderzoek *Landschap als drager* biedt de juiste sleutel om los te komen van deze knelpunten. Het levert de kennis om historische patronen van de ondergrond te herkennen en hierop voort te bouwen. De identiteit van Den Haag rust immers op de onlosmakelijke band tussen het natuurlijke landschap en de internationale rechtstadsfunctie. Het leidend maken van deze natuurlijke historie dwingt tot een heldere lange-termijnvisie. Alleen zo ontstaat een koers die de korte cyclus van de vastgoedmarkt overstijgt.

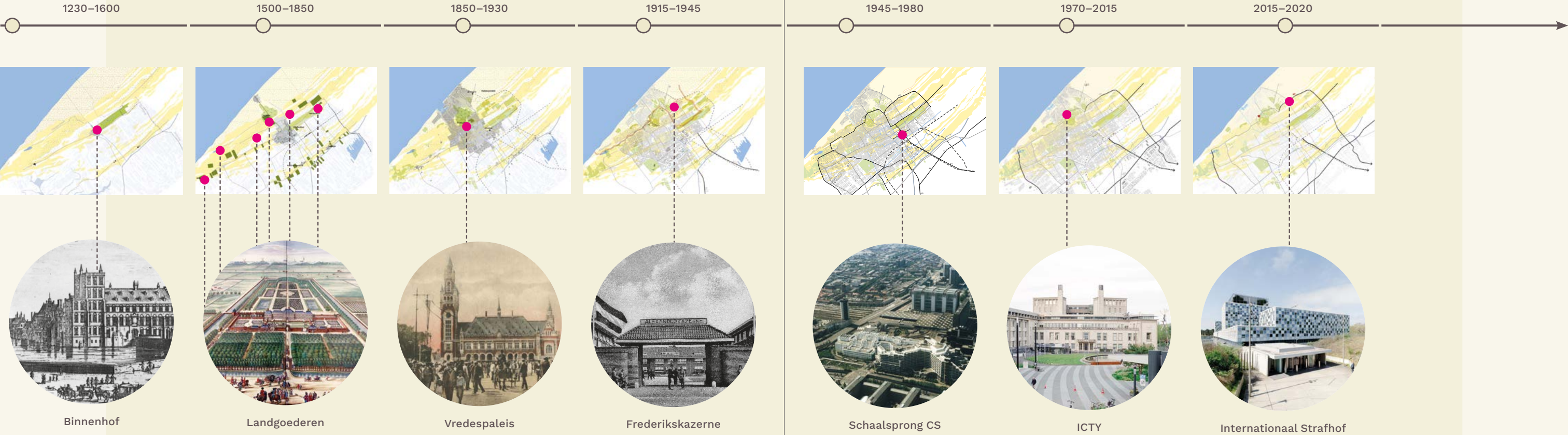
“Sturen op natuurlijke historie eist een langetermijnvisie die de korte cyclus van de vastgoedmarkt overstijgt.”

Focus op ontstaan Binnenhof – lommerrijk landschap, 1230-1580

Focus op schaalvergroting – wederopbouw en stadslandschap, 1945-1980

Tijdlijn met cruciale periodes tussen stad en rijk.
Ontwikkelingen van de stad en het landschap en
representatieve bebouwing van internationale- en
rijksfuncties

Testcasussen

Hoe landt het abstracte ideaal van wederkerigheid in de realiteit van de stad? Om die vraag te beantwoorden, heeft het Stadsatelier Den Haag de afgelopen tijd vier concrete testcasussen onder de loep genomen. Verspreid over de stad en variërend in schaal, van het landschappelijke gebied rondom Waalsdorp tussen Den Haag en Wassenaar, het gebied rondom het World Forum vlak bij het Vredespaleis, naar de omgeving van de Beatrixlaan en tot slot inzoomend op de onderdoorgang van Rijnstraat 8 als poort naar de binnenstad.

De voorlopige uitkomsten van dit ontwerpend onderzoek bieden de kans om over de grenzen van actuele projecten, formele projectgebieden en kortetermijndoelen heen te kijken. De scenario's en visualisaties in dit hoofdstuk moeten niet worden gelezen als kant-en-klare, concrete ontwerpvoorstellen. Het zijn allereerst uitdrukkingvormen van een nieuwe filosofie; een methodische zoektocht om te ontdekken of we in staat zijn de juiste ruimtelijke opdrachten voor de toekomst te formuleren. Daarbij geldt een belangrijke kanttekening: het gaat hier om prikkelende toekomstverkenningen waarbij in dit vroege stadium nog niet alle relevante stakeholders zijn betrokken. De pagina's hierna zijn dan ook nadrukkelijk bedoeld als de start van een hernieuwd gesprek en een open uitnodiging aan alle partners om samen de Haagse patronen van de toekomst te ontwerpen.

Matchmaking in de duinen: ontwikkelagenda Waalsdorp

De rijksoverheid en internationale organisaties (IO's) vragen steeds meer ruimte in de stad. Een gebied om deze groei op te vangen is Waalsdorp, het overgangsgebied tussen duin en stad. Omdat deze locatie al volop in gebruik is, is de voorwaarde voor inpassing wederkerigheid: elke nieuwe ontwikkeling moet actief bijdragen aan de kwaliteit van de leefomgeving van flora en fauna, bewoners en gebruikers.

Dit ontwerp onderzoek bestaat uit vier strategieën die laten zien hoe het inpassen van IO's de programmatische en ruimtelijke kwaliteit van Waalsdorp kan verbeteren. Ze vormen daarmee de onderzoeksagenda voor de toekomst van dit gebied. Een integrale kansenkaart vat de complete visie in één oogopslag samen.

Als onderdeel van de werkwijze introduceert dit ontwerp onderzoek 'matchmaking': het doordacht afstemmen van internationale organisaties op het landschap. De centrale vraag is waar hun komst de meeste kansen biedt om het landschap te versterken. Een goede inpassing is de motor achter een positieve verandering die zorgt voor versterking van bestaande kwaliteiten en meer samenhang. Het slim delen en combineren van functies is hiervoor een voorwaarde. Alleen door activiteiten intensiever te verweven en flexibel te verschuiven, ontstaat er extra ruimte en kwaliteit voor alle gebruikers.

De sleutel voor Waalsdorp ligt in de kracht van het landschap. Elke ontwikkeling moet bijdragen aan een betere landschappelijke beleving en multifunctioneel ruimtegebruik. Vier strategieën sturen op een passend handelingsperspectief voor dit gebied.

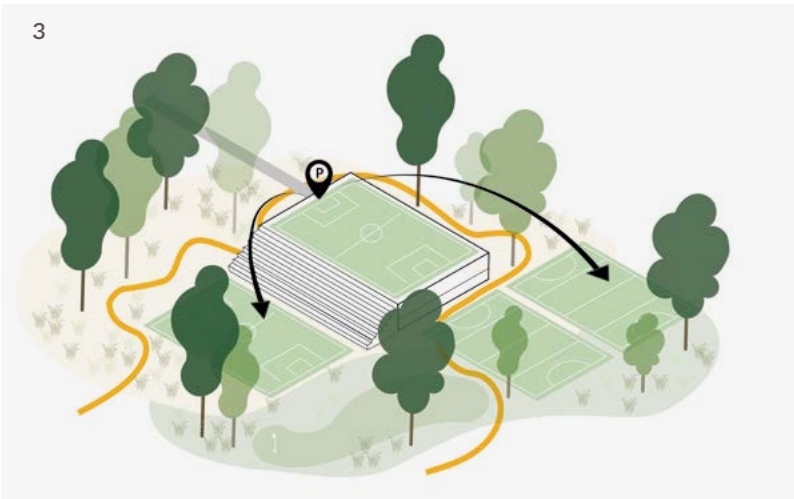
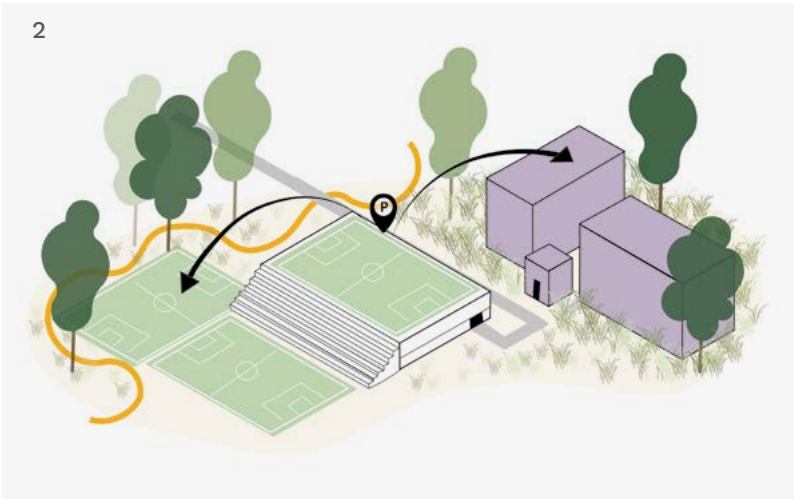
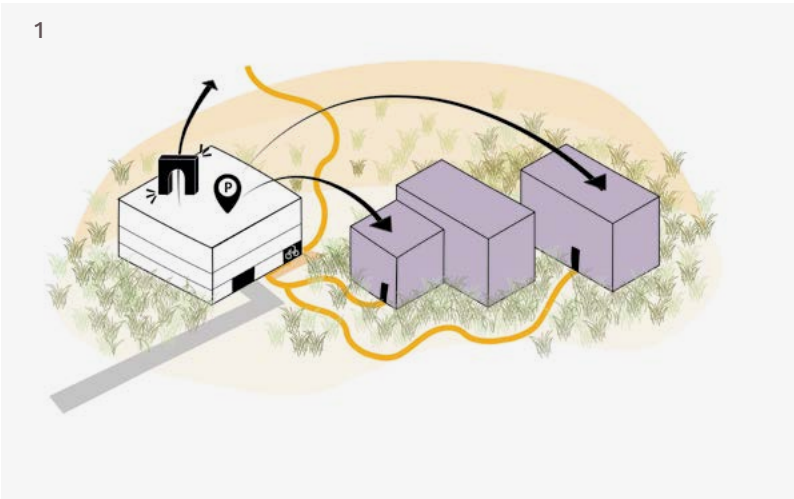
- 1 Ontwikkel gebiedsprofielen met een (sterke) visie op landschappelijke identiteit.
- 2 Versterk het landschap door clustering van functies in combinatie met de ontwikkeling van robuuste verbindingen.
- 3 Sta alleen gecombineerde functies én gezamenlijke parkeerhubs toe binnen de (bouw)clusters.
- 4 Matchmaking op basis van wederkerigheid is uitgangspunt: het op te stellen gebiedsprofiel bepaalt of het profiel van een IO is te koppelen aan een locatie.

Internationaal Strafhof gezien vanuit de
Waalsdorperweg, 2026, foto: Riccardo De Vecchi

Gedeelde ruimte – Schematische weergave van clusteringprincipes ter bevordering van ruimte voor natuurontwikkeling en recreatie

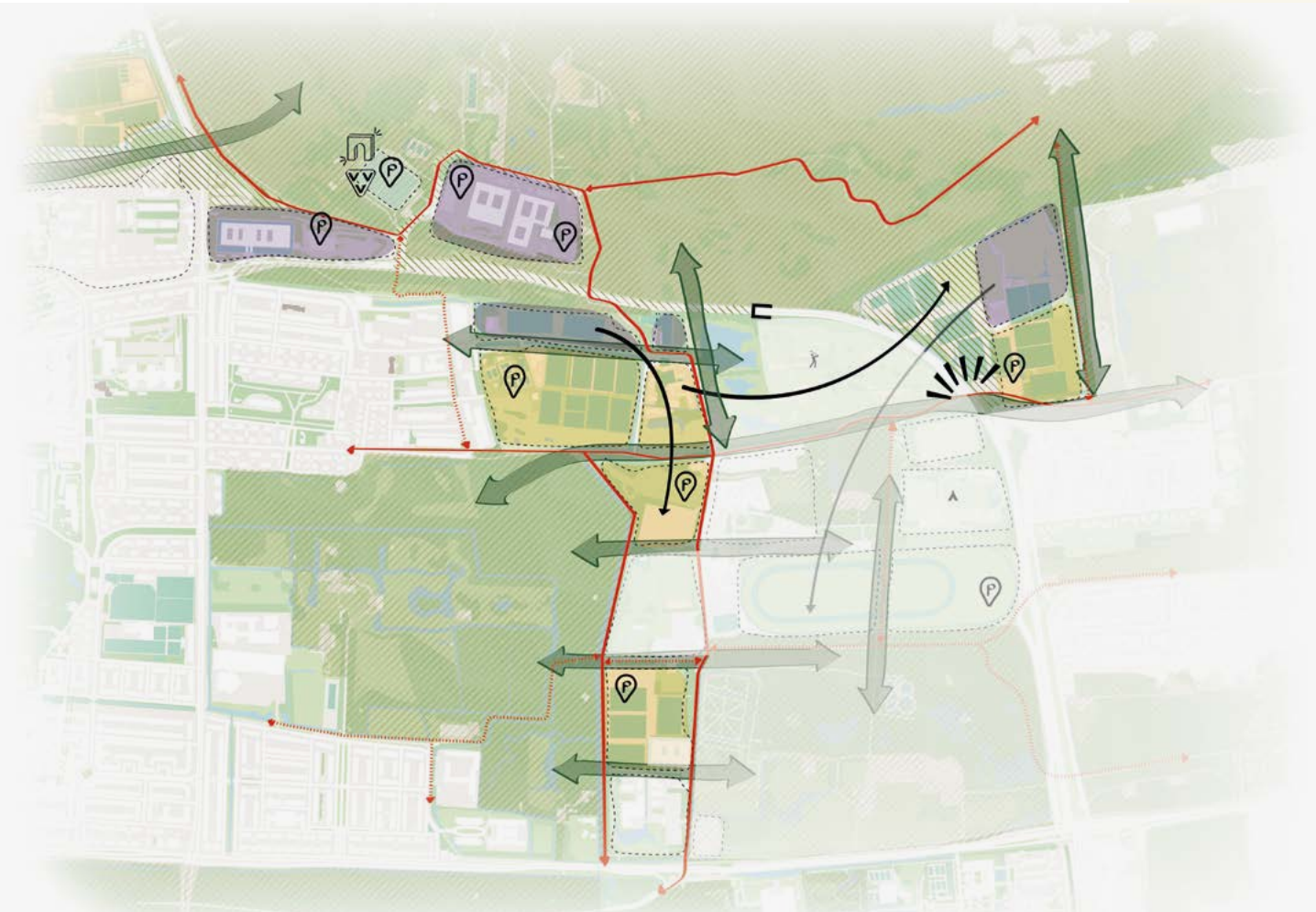
- 1 recreatieve functies, parkeren en internationale organisatie
- 2 sportvoorzieningen, parkeren en internationale organisatie
- 3 sportvoorzieningen onderling en parkeren

Schets kanskaart voor een wederkerig landschap. De resultaten van het ontwerpend onderzoek zijn samengevat op de schetsmatige kanskaart. Het gebied rondom ISS en de NAVO transformeert naar twee heldere clusters. Door parkeren hier te stapelen, ontstaat extra ontwikkelruimte en kan de rest worden teruggegeven aan de natuur. Een centrale parkeerhub op de huidige sportvelden vangt bezoekers op en fungeert als recreatieve poort naar de duinen.

- Drie strategische ingrepen sturen deze transformatie aan
- 1 Het verlengen van de N440-tunnel vermindert de barrièrewerking en verbindt het duinlandschap met de omgeving.
 - 2 Herschikking en samenvoeging van sportfuncties maakt gedeeld gebruik van vastgoed en parkeren mogelijk, wat ruimte schept voor internationale organisaties.
 - 3 Sport en internationale organisaties landen in heldere clusters, waardoor natuurgebieden weer als een samenhangend systeem functioneren.

- Beschermd natuurgebied
- Nieuwe natuur
- Cluster behoud huidig gebruik
- Cluster internationale organisaties
- Cluster sport
- Versterking ecologische structuur
- Nieuwe verbinding LV / recreatie
- Huidige verbinding LV / recreatie
- Ontwikkellocatie parkeerhub
- Golfterrein
- Camping

World Forum-gebied: van eilanden naar geïntegreerde campus

De Internationale Zone rondom het World Forum is wereldwijd dé plek voor vrede, recht en veiligheid. Toch voelt het gebied in de praktijk niet zo. Door strenge en toenemende beveiligingseisen en grootschalige, gesloten gebouwen functioneert de zone nu als een verzameling losse ‘eilanden’. De gebouwen zijn gericht op infrastructuur in plaats van op hun omgeving. Hierdoor ontbreekt de verbinding met omliggende woonwijken, groengebieden en de dagelijkse beleving van bewoners en bezoekers. Ook is er weinig samenhang tussen de internationale functies, het congrescentrum en het cultuuraanbod.

Een transformatieaanpak vanuit wederkerigheid biedt het Rijk, de gemeente en vastgoedeigenaren de kans om vanuit een gedeeld belang samen te werken. Dat is voorwaarde om dit gebied te transformeren van geïsoleerde enclaves tot één open, toegankelijke en levendige campus. De ruimtelijke aanknopingspunten voor zo’n toekomst zijn al aanwezig. Het World Forum-gebied wortelt in een rijk stedenbouwkundig erfgoed van Berlage tot Dudok. Het grenst direct aan woongebieden en de Scheveningse Bosjes, op een steenworp afstand van het iconische Vredespaleis. Het Kunstmuseum Den Haag en het voormalig Joegoslaviëtribunaal bieden bijvoorbeeld kans om de buurt fysiek beter te verbinden en te verrijken met openbare activiteiten waar omwonenden echt behoefte aan hebben.

Een gevarieerde programmamix van internationale organisaties, onderwijs, recreatie en publieke voorzieningen biedt kansen voor wederzijdse versterking. De toevoeging van een woonprogramma vergroot bovendien de levendigheid en de sociale veiligheid. Door grote bouwvolumes op te delen, entrees te optimaliseren en hoogwaardige openbare ruimte te creëren, ontstaat een toegankelijk verblijfsgebied. Een afgestemde programmering in gebouwen, plinten en

openbare ruimte brengt de dynamiek terug. Beveiligingsmaatregelen worden hierbij landschappelijk ingepast door op een slimme manier afstand tot de gebouwen te bewaren. Zo ontstaat er meer ruimte voor ontmoeting, cultuur en publieke functies en een betere balans tussen grootstedelijke uitstraling en de menselijke maat.

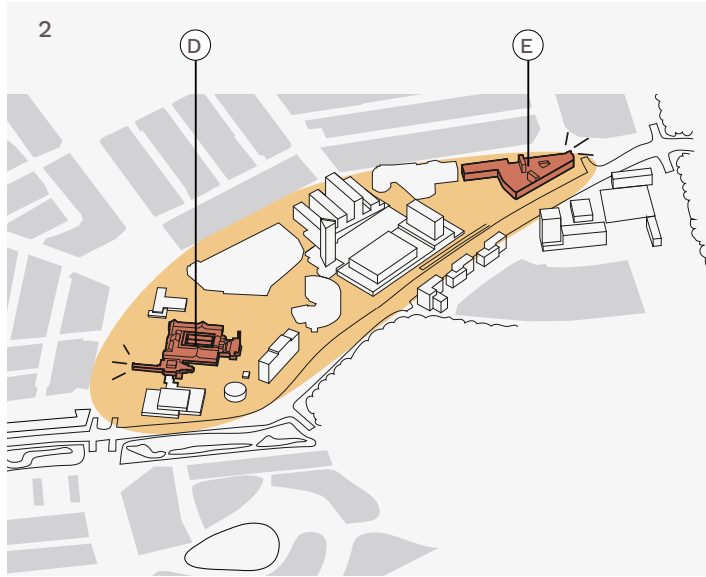
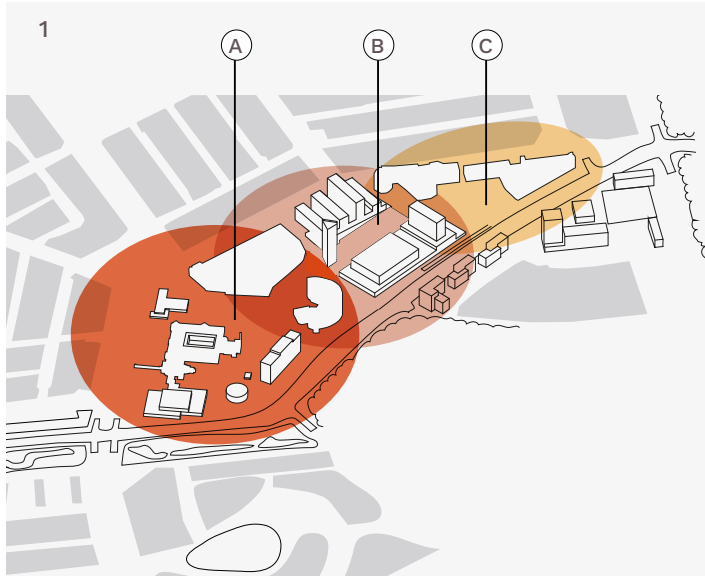
Strategische locaties voor een HOV-knooppunt en centrale parkeeroplossingen trekken de routing dieper het gebied in en verbinden de zone met de omliggende wijken. Een nieuwe, centrale HOV-halte bij Catsheuvel zorgt bijvoorbeeld direct voor meer kansen: Kunstmuseum Den Haag krijgt een volwaardige extra entree. Bedrijven en organisaties profiteren van een betere bereikbaarheid. World Forum optimaliseert de logistieke stromen voor werknemers en congresbezoekers.

Vanuit de eigen karakteristieken groeit de zone zo uit tot ‘Groot Sorghvliet’: een representatief en inclusief gebied waar ontmoeting en toegankelijkheid centraal staan. Vrede en recht zijn hier straks niet langer alleen zichtbaar als een symbolische vlaggenrij, maar tastbaar en erfahrbaar in het dagelijks gebruik van deze open campus.

Voormalig Joegoslaviëtribunaal gezien vanuit Churchillplein, 2026, foto: Riccardo De Vecchi

- Schematische weergave van visie, vertaald in drie principes
- 1 evenwichtige programma
 - A kunst en ontmoeting
 - B internationaal en cultuur
 - C kennis en recht
 - 2 twee beeldbepalende iconische gebouwen
 - D Kunstmuseum
 - E voormalig Joegoslaviëtribunaal
 - 3 Park Sorghvliet uitbreiden naar Groot Sorghvliet
 - F groen overgangsgebied

Verbeelding *Visie Groot Sorghvliet* als representatief lommerrijk gebied waar ontmoeting en toegankelijk centraal staan

Collage Groot Sorghvliet, nieuwe ov-halte en andere entrees midden in het gebied

Collage Groot Sorghvliet, verbinding in sfeer van park Zorgvliet bij oversteek Johan de Wittlaan

Beatrixlaan: samen bouwen aan een levendig stadsdeel

Werken vanuit wederkerigheid vormt de basis om de Beatrixlaan en CS Oost te transformeren tot een levendig stadsdeel. Dit gebied, in het laatste kwart van de twintigste eeuw schoksgewijs gevormd, bevat al een grote diversiteit aan rijksgebouwen. Deze gebouwen worden de komende tien jaar aangepast, uitgebreid, vernieuwd en verduurzaamd. Waar de Beatrixlaan nu nog kampt met een versteende openbare ruimte en in zichzelf gekeerde complexen, moet het gebied straks zeven dagen per week aantrekkelijk zijn voor bewoners, werknemers en de buurt. De aanstaande verdichting met nieuwe kantoren en woningen, zoals voorzien in de gemeentelijke Ontwikkelvisie uit 2025, legt hiervoor het fundament.

De beoogde dichtheid en functiemenging leggen de basis voor een levendig stadsdeel. Door wonen en werken te combineren, ontstaat een dynamische omgeving waarin ontmoeting centraal staat, ook buiten kantoor-uren. De Beatrixlaan verandert zo in een aantrekkelijke bestemming die zeven dagen per week bruist voor gebruikers, bewoners en de wijk.

Een belangrijk onderdeel van deze visie is het doorbreken van fysieke barrières naar de achterliggende gebieden. De dwarsverbindingen met de woonbuurten van het Bezuidenhout worden sterk vergroend en uitgerust met buurtfuncties. Ook aangrenzende buurten zoals de Schenkkade en Bezuidenhout-West transformeren mee. Het ontwerpend onderzoek brengt ook de kansen in beeld van een gedeeltelijke overkluizing van de Utrechtsebaan met een park. Dit vergroot de leefbaarheid en verbindt stadsdelen die nu nog door het asfalt gescheiden zijn.

Langs de laan gaan de vijf rijkskantoren, het ANWB-gebouw en het WTC functioneren als actieve verbinders. Hun plinten en lobby's openen zich naar de straat met

publieke voorzieningen, zoals horeca, een theater, een mobiliteitshub en flexibele start-upruimtes. De openbare ruimte krijgt meer plek voor voetgangers en fietsers. Om de verwachte verdubbeling van het aantal gebruikers soepel op te vangen, wordt de oversteekbaarheid van de Beatrixlaan verbeterd. Dit vraagt om een uitbreiding van het publieke domein op privéterrein en boven de Utrechtsebaan. Geïnspireerd door de ‘Netkous’ wordt ingezet op innovatief, meervoudig ruimtegebruik, zoals gedeelde gebiedsbeveiliging en collectief fietsparkeren. Dit ambitieuze project slaagt alleen via een intensieve, gelijkwaardige samenwerking tussen het Rijk, de gemeente, eigenaren en gebruikers. Samen bouwen zij aan een flexibel en toekomstbestendig stuk stad voor ruim 10.000 werknemers en duizenden buurtbewoners.

Beatrixlaan gezien vanuit de Schenkkade, 2026, foto: Riccardo De Vecchi

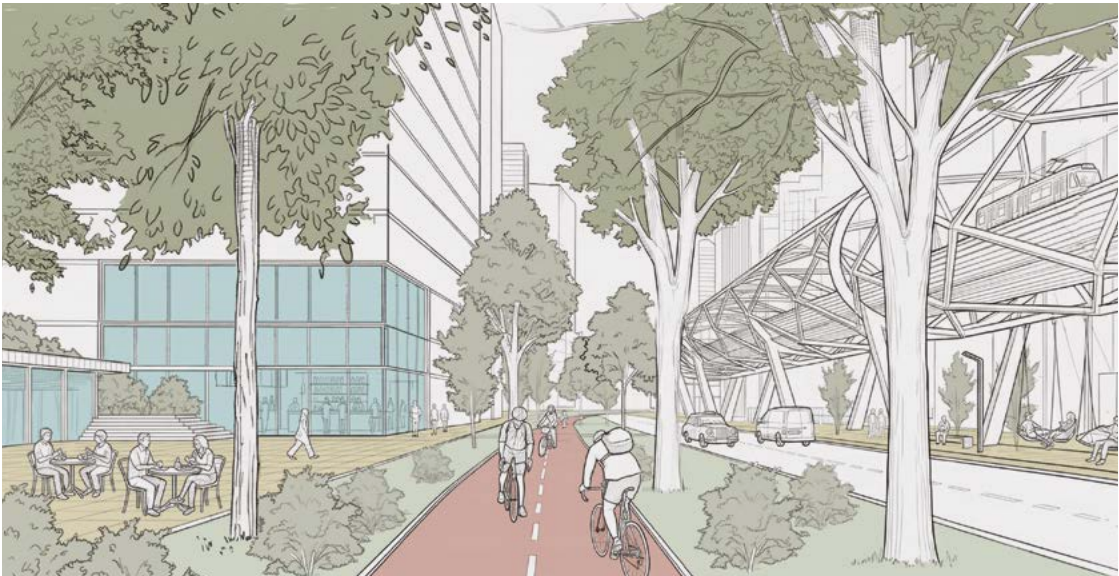
Principe (groen)structuren verbinden op wijkniveau
1 Beatrixlaan
2 Utrechtse baan

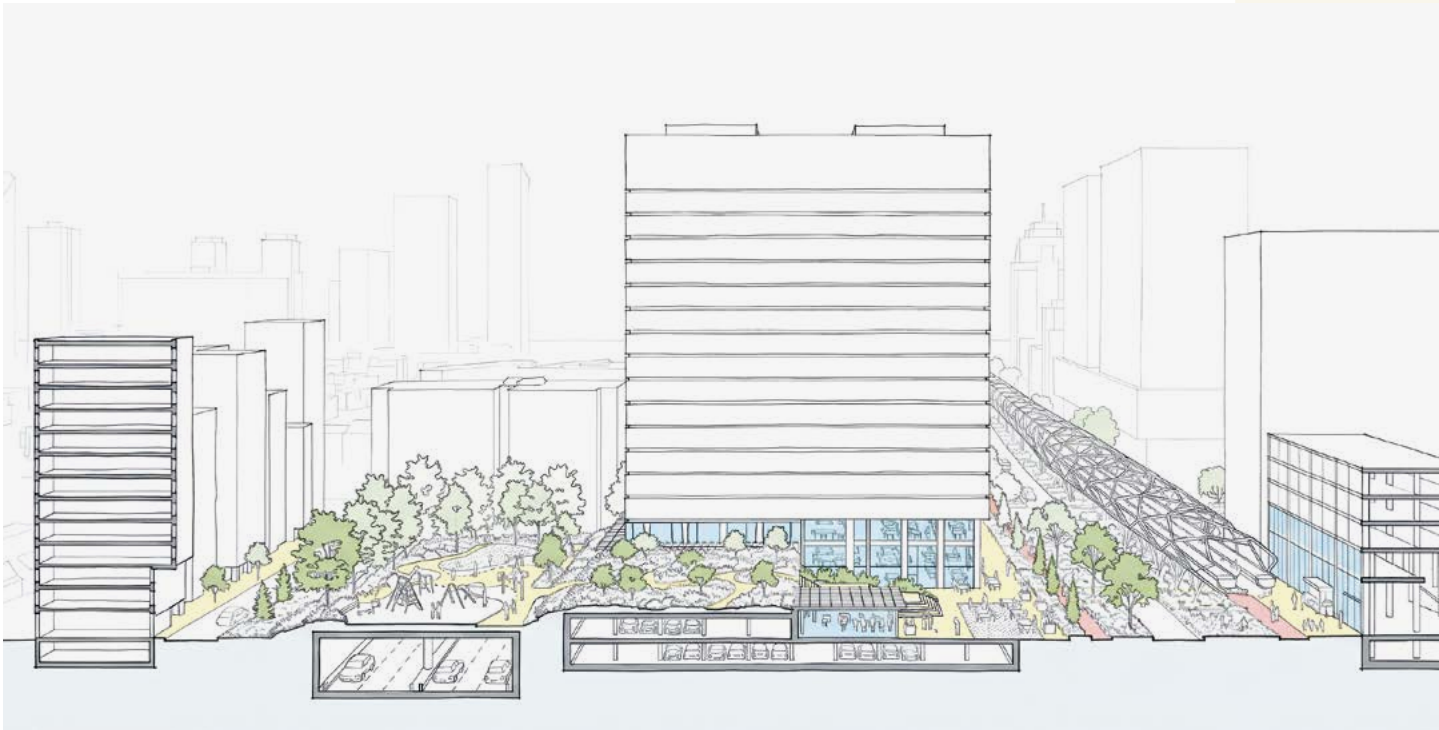
Visiekaart met verbindingen naar de aangrenzende gebieden middels het doorbreken van fysieke barrières

Schets groene verbindingen tussen Beatrixkwartier en aangrenzende wijken

Gelaagd Beatrixkwartier waar innovatief, meervoudig ruimtegebruik de basis vormt voor wederkerigheid

Rijnstraat 8: wederkerigheid op straatniveau

Het team van ZUS, Afdeling Buitengewone Zaken en Baltussen – Van Schaik onderzocht hoe Rijnstraat 8 en de directe omgeving ruimtelijk, programmatisch en maatschappelijk beter benut kunnen worden. De verkenning laat zien hoe het grootschalige rijkskantoor met zijn buitenruimte sterker kan versmelten met het Haagse stedelijke weefsel. Dit start een zoektocht naar synergie die de meerstemmigheid en wederkerigheid tussen Rijk en stad versterkt.

De Rijnstraat is een van de belangrijkste stedelijke routes en een representatieve entree tot Den Haag. Rijnstraat 8 fungeert hierin als poort tot de binnenstad en is bepalend voor de ruimtelijke en symbolische beleving van de Turfmarkt. De materialisering en kleurstelling van het gebouw is hard, afwerend, mist menselijke maat en interactie van gevel met omgeving. Tegelijkertijd staat de kwaliteit en betekenis van deze aan de gracht gelegen plek onder druk. De openbare ruimte voor de entree wordt intensief gebruikt, maar mist condities die passen bij de representatieve en publieke rol van het Rijk. Dit vraagt om het fundamenteel heroverwegen van de relatie tussen Rijksvastgoed en de omliggende stad. Hierbij is specifieke aandacht nodig voor levendigheid, sociale veiligheid en een zorgvuldige balans tussen beweging en verblijf, dynamiek en rust, en verharding en vergroening.

Binnen het ontwerpend onderzoek zijn twaalf scenario's ontwikkeld, gevoed door een zorgvuldig ingericht participatief proces en vertaald naar concrete ruimtelijke voorstellen. De opgave bestaat uit zowel het inrichten als het programmeren van de doorgang, alsook het beter vormgeven van de wisselwerking tussen gebouw en openbare ruimte, tussen openbaar, semiopenbaar en privé. Programmering zou continu en zichtbaar moeten zijn en exclusiviteit moet worden voorkomen. Drie basisprincipes keren terug: een sterke

wens naar passend groen, hoogwaardige en duurzame materialisatie en een betere relatie tussen gebouw en openbare ruimte, waaronder de gracht.

Lucht, licht en ruimte staan centraal bij deze stads-entree en doorgang naar de stad. Deze ruimtelijke kwaliteiten bepalen de beleving van de plek en vormen het uitgangspunt bij de beoordeling van de scenario's. Ingrepen die deze ruimtelijke openheid aantasten, bijvoorbeeld door versmalling of afsluiting van de ruimte, worden daarom negatief beoordeeld.

Een van de conclusies van het onderzoek is dat de uiteindelijke invulling niet uit één enkel scenario bestaat, maar uit een combinatie van elementen uit verschillende scenario's. Hierdoor wordt de Haagse meerstemmigheid in de openbare ruimte zichtbaar en tastbaar.

Tijdelijke interventies en kunst in de openbare ruimte en plintzones van Rijnstraat 8 maken het mogelijk de scenario's in de praktijk te toetsen. Deze experimentele aanpak gaat voorbij aan puur analyseren. Het daadwerkelijk realiseren van ideeën maken stad en gebruiker actief onderdeel van het ontwerpproces.

Onderdoorgang Rijnstraat 8 gezien vanuit de Rijnstraat, 2025, foto: Riccardo De Vecchi

Selectie scenario's meerstemmigheid. De scenario's zijn gevoed door een zorgvuldig ingericht participatief proces en vertaald naar concrete ruimtelijke voorstellen

Groene leeflaag

Stadstuin

Groene lobby

Urban sports

Waterplein

Bazaar

Expo

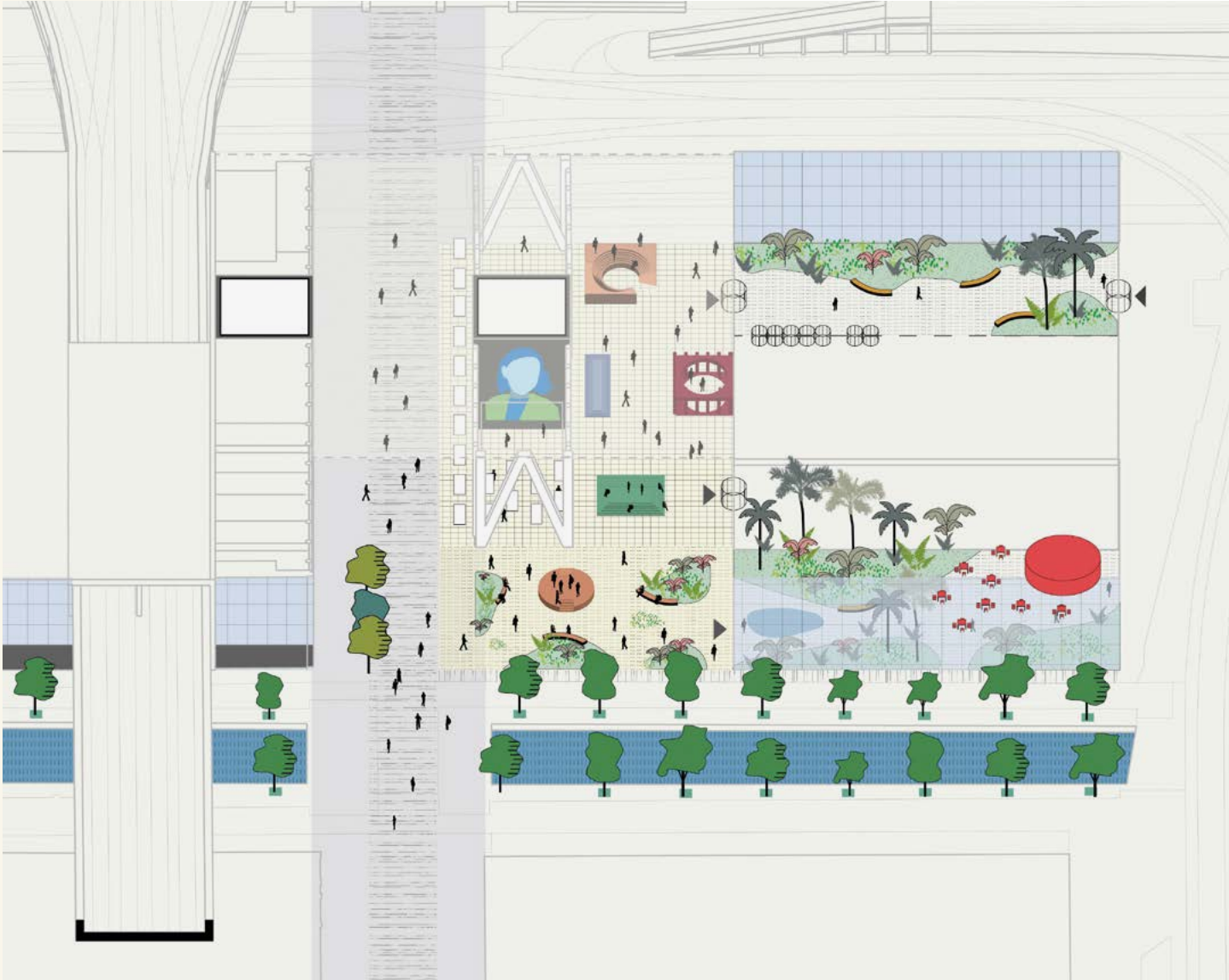

Rijksentree

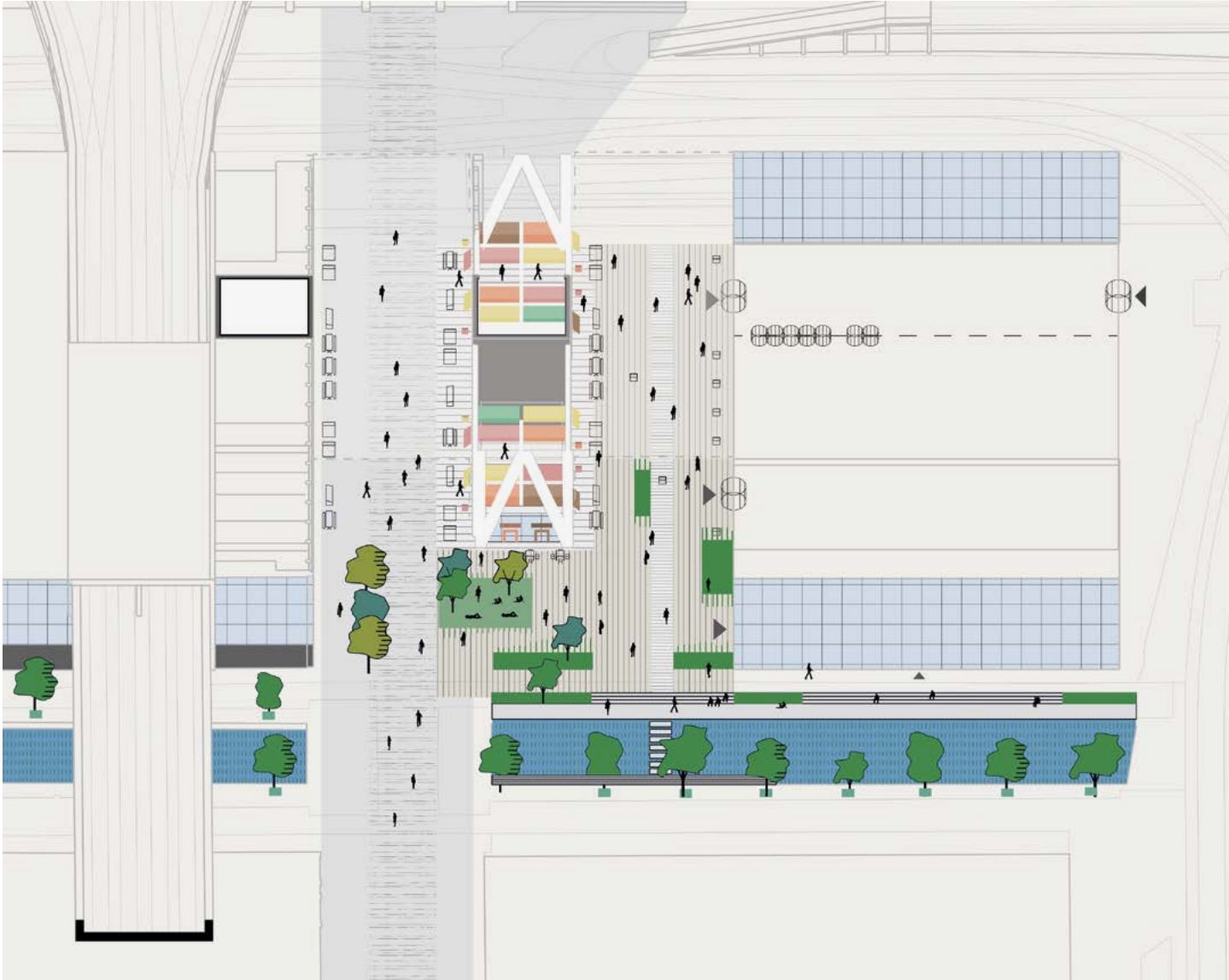

Verzachtende materialen

Scenario 1
Het kan een plek worden om waar burger en overheid tot elkaar komen. Vergroening van de entreegebieden in de flanken en verzachtende materialisatie hoort hierbij. Collage onderdoorgang gezien vanuit de Rijnstraat en overzicht

Scenario 2
Dit voorstel combineert de ruimtelijke kracht van het waterplein met de levendigheid van de bazaar en voegt daar een duidelijke landschappelijke en materiële samenhang aan toe. Collage onderdoorgang gezien vanuit de Rijnstraat en overzichtskaart

Radicale empathie

Door Studio Nadia Nena

Wederkerigheid begint bij het besef dat je niet alleen bent, maar altijd in relatie tot een ander staat, en dat die ander ook een stem heeft. Die ander kan de gemeenschap zijn, maar ook het landschap. Het landschap stelt immers ook voorwaarden, de cultuurhistorie draagt onze wortels, en het sociale weefsel vraagt om verbinding, ontmoeting en voorzieningen. Daarnaast liggen er maatschappelijke opgaven op tafel. Wederkerigheid begint bij het luisteren naar al die stemmen, ze proberen te begrijpen, ze met elkaar in gesprek laten gaan, en zoeken naar de synthese ervan. Dat vraagt om radicale empathie: niet alleen voor mensen, maar voor alle aspecten van een plek.

Deze narratieve kaart is een aanzet tot dat gesprek. Via de kaart laat Studio Nadia Nena tegelijkertijd het landschap, de cultuurhistorie en het sociale weefsel spreken. Begrip van de gelaagdheid van de stad vertelt ons waar we vandaan komen en helpt ons navigeren naar waar we naartoe willen. In de tussenruimte ontstaat ruimte voor uitwisseling. Gradiënten in plaats van grenzen, overgangszones die open zijn en tegelijk beschermend.

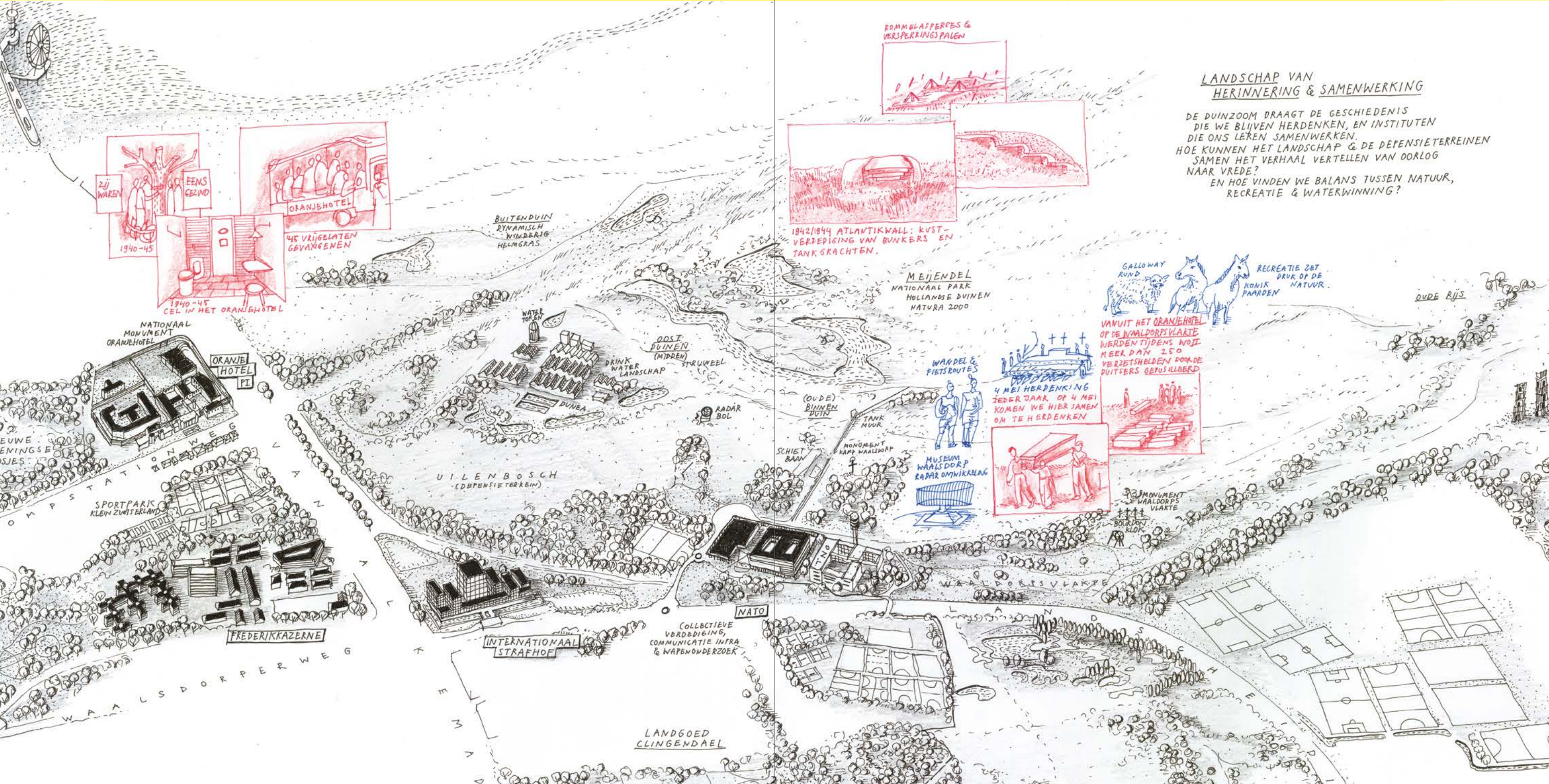
De bodem heeft de structuur van Den Haag bepaald: op de zandruggen vestigde zich de macht. Door zandverstuivingen ontstond een afwisselend landschap van duin en bos, met goed verbonden ecologische structuren en natuur in balans met menselijk gebruik. Onze gedeelde geschiedenis heeft sporen nagelaten in landschap en bebouwing, en laat zien hoe Den Haag is opgebouwd, ingericht en betekenis heeft gekregen. Door te kijken naar ongebouwde plannen leer je over de cultuur van de stad. De sociale ecologie is de wisselwerking tussen gemeenschappen en hun omgeving: waar ontmoeten we elkaar, waar worden sociale netwerken zichtbaar in de ruimte, en hoe ondersteunen voorzieningen ons dagelijks leven?

In de kaart ligt de nadruk op vier gebieden: de Rijkscomplexen in de duinzoom, de internationale zone in de parkrand Sorghvliet/Scheveningse bosjes, de bestuurlijke binnenstad aan de rand van de Schilderswijk, en de rijkskantoorzone Beatrixkwartier/Bezuidenhout. Bij elk van deze plekken vraagt Nadia Nena wat de stemmen vertellen en wat wederkerigheid hier zou betekenen.

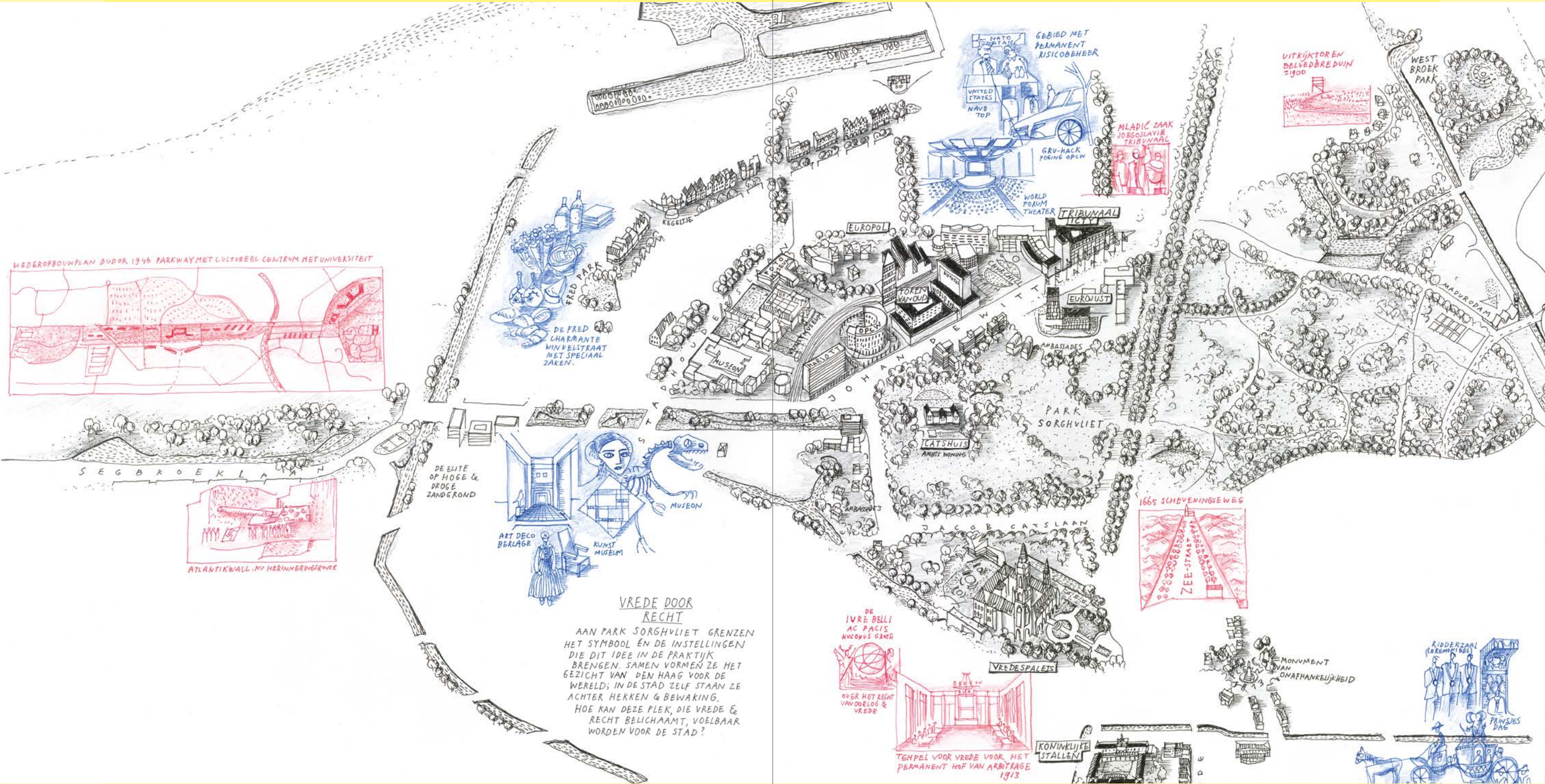
Van herinnering naar samenwerking. In de duinzoom dragen Meijendel en de Waalsdorpervlakte de sporen van de Tweede Wereldoorlog: het verzet, de executies, de bezetting. Een geschiedenis die we blijven herdenken. Op dezelfde plek staan de instituten waarin we hebben leren samenwerken. Kunnen het landschap en deze

internationale organisaties samen dat verhaal vertellen? En hoe vinden we tegelijk balans tussen natuur, recreatie en waterwinning?

Vrede door recht. Aan Park Sorghvliet ligt het Vredes-
paleis, het symbool van een idee: dat internationale
conflicten beslecht worden via recht in plaats van
via geweld. Op dezelfde zandrug, langs de rand van
de wijk Zorgvliet, vestigden zich later instellingen die
dit idee in de praktijk brengen. Samen vormen ze het

gezicht van Den Haag voor de wereld, maar in de stad
zelf staan ze achter hekken en bewaking. Hoe verhouden
deze instituties zich tot de stad waarin ze dat idee
belichamen?

wijk, is het vertrouwen in de bestuurlijke macht weg en wordt de wijk van onderop ontworpen. Welke rituelen kunnen formele en informele democratie weer functioneel en ruimtelijk verweven, en zo leiden tot een aaneenschakeling van betekenisvolle publieke interieurs?

voelen de druk op hun wijk: verkeer, nieuwbouw, voorzieningen die niet meegroeien. Hoe gaan we hier samenwerken als één weefsel?

Nawoord

Haagse Patronen is meer dan een publicatie; het vormt de markering van een hernieuwde samenwerking tussen de gemeente Den Haag, het Rijksvastgoedbedrijf en het Atelier Rijksbouwmeester. Met goed rentmeesterschap, meerstemmigheid en wederkerigheid als gedeelde waarden bouwen we aan een beloftevolle toekomst van Den Haag: een stad en regio waar vrede, recht en veiligheid voor iedereen betekenis heeft.

Het Stadsatelier Den Haag heeft in twee jaar tijd een stevig fundament gelegd voor deze samenwerking. Hier bundelden we onze krachten: gelijkwaardig, duurzaam en gedreven door de meerwaarde van ieders eigen expertise en verantwoordelijkheden. Via ontwerpend onderzoek testten we de grenzen van het haalbare en daagden we gevestigde ambities uit. Deze open ruimte voor dialoog en verbeelding vormt de vrijplaats voor de stad van morgen.

Gesterkt door brede bestuurlijke steun is deze beweging niet meer te stoppen. We doorbreken zo de starre patronen van het verleden. De hier gepresenteerde Haagse Patronen vormen het nieuwe ijkpunt voor de stad van morgen en die van generaties na ons.

Colofon

Uitgave van het Stadsatelier Den Haag, een samenwerking van Gemeente Den Haag, Rijksvastgoedbedrijf en College van Rijksbouwmeester & Rijksadviseurs

Tekst hoofdessay en tekstredactie: Marieke Berkers
Redactie: Simone Huijbregts
Ontwerp: Beukers Scholma
Druk: Rijser
Binden: Van Hees – Patist Boekbinders

Het kernteam van het stadsatelier bestaat uit: Richard Koek en Vivian Hofstede (Gemeente Den Haag); Arnoud Janson, Heleen ter Ellen en Riëtte Bosch (Rijksvastgoedbedrijf); Rijksbouwmeester Francesco Veenstra, Simone Huijbregts en Charles van Marrelo (College van Rijksbouwmeester & Rijksadviseurs). Deze publicatie is tot stand gekomen dankzij de actieve deelname van een groot aantal collega’s en experts aan atelierssessies en ontwerpend onderzoek. Hartelijk dank aan iedereen voor jullie inzet!

Bijzonder dank aan:
Threshold of power: Riccardo De Vecchi en Martina Germanà
Toekomstige Haagse stemmen: Coöperatie Komovo
Open en gesloten: Crimson Architectural Historians & Urbanists
Kernwaarden van de (regio) Den Haag: Marinke Steenhuis (SteenhuisMeurs)
Gradaties van toegankelijkheid: Fondere architects
De atlas rijksgebouwen en buitenruimten Den Haag: ZUS [Zones Urbaines Sensibles] en Baltussen – Van Schaik
Rijnstraat 8: ZUS [Zones Urbaines Sensibles] en Baltussen – Van Schaik + Afdeling Buitengewone Zaken
Radicale empathie: Studio Nadia Nena

De volledige ontwerpend onderzoeken zijn te vinden op de website van het College van Rijksbouwmeester & Rijksadviseurs.

Hoewel met zorg is gewerkt aan het achterhalen van de rechthebbenden van gebruikte illustraties, konden niet alle daarbij eventueel relevante personen en/of instanties worden achterhaald. Belanghebbenden wordt verzocht contact op te nemen met het College van Rijksbouwmeester en Rijksadviseurs.

College van Rijksbouwmeester & Rijksadviseurs
Postbus 16169
500 BD Den Haag
088 115 81 71
www.collegevanrijksadviseurs.nl

augustus 2026

Den Haag

